

4. Podoabe de chihlimbar în arheologia funerară romană și postromană

Una dintre primele observații care se pot face, din punct de vedere arheologic, asupra pieselor de chihlimbar, este, dincolo de raritatea evidentă a ocurențelor, inegalitatea în timp și spațiu a unor descoperiri cu astfel de acest fel. Deși chihlimbarul este cunoscut încă din paleolitic, el devine o marfă curentă numai în epoca bronzului¹. Evoluția frecvenței acestei materii prime, de-a lungul preistoriei, este atât de inegală, încât nu poate să nu intrige. Inegalități similar de provocatoare se petrec și în spațiu, în interiorul uneia și aceleiași epoci. Astfel de diferențe ar trebui explicate, doar că elementele concurente sunt mai multe, iar ponderea lor este greu de estimat. Există cel puțin trei parametri care influențează fenomenul: primul ține stric de mentalitate, de credințele legate de proprietățile magice sau curative (ceea ce pentru un om arhaic ar putea fi unul și același lucru) ale unei geme; al doilea ține de obiceiurile funerare, care au oscilat, pentru câteva milenii, între înhumație și incinerație (chihlimbarul dispare la peste 300 de grade C...); al treilea element este unul legat de capacitatea de aprovizionare, care se poate schimba semnificativ de la un secol la altul.

Perioadele cu slabă reprezentare de chihlimbar au fost repede identificate, din chiar structura patrimoniului Muzeului Național de Istorie, care este reprezentativ la nivel național. Pentru a consolida aceste „impresii” de la fața locului, au fost selectați arheologi cu specializare în arheologie funerară, pe epocile specifice, pentru a obține un raport statistic și a măsura dimensiunea penuriei.

În fine, o altă caracteristică a patrimoniului Muzeului Național este aceea că, în general, nu este un patrimoniu „de colecție”, ci – din nou, dar pe cealaltă față a monedei – unul de reprezentare, fiind aduse aici – ceea ce s-a considerat odată a fi – doar piesele cele mai importante, dacă nu o selecție oarecare; cu alte cuvinte, pe acest patrimoniu *nu se pot studia* complexe arheologice, în integralitatea lor, recursul la bibliografie fiind obligatoriu, ca resursă de studiu primară. În interiorul unei bibliografii arheologice covârșitoare, s-au căutat necropole semnificative ale epocii, atât pentru lumea romană (târzie), dar și pentru „barbaricum” contemporan, care să poată funcționa ca un *studiu de caz*. Scopul întreprinderii este stabilirea frecvenței, a asocierilor tipice, dezlegarea semnificațiilor sociale. Aceste exemple potențiale nu sunt, de fapt, chiar multe, fiindcă există aici niște condiții care rareori sunt reunite: să fie necropole mari, pentru ca relevanța statistică să fie convenabilă; să fi fost săpate integral, sau aproximativ; să fi fost publicate integral și în condiții tehnice acceptabile (catalog de morminte, desene, determinări antropologice).

Prezentarea studiilor arheologice – încă de stadiu inițial – va începe cu două epoci aproape „albe” pentru arheologia chihlimbarului: epoca romană timpurie și epoca târzie a migrațiilor. Două cazuri – două situații diferite, fiindcă lipsa acestui material prețios pare a avea cauze distincte. Vom continua cu studiile de caz pentru epoca romană târzie, pentru care ocurențele de chihlimbar arheologic sunt „mari”.

¹ Penalver et al. 2007; Palavestra 1993.

4.1. Chihlimbarul în mormintele romane din Moesia Inferior (sec. I-III p.Chr.)²

Liana Oța

La începutul unui studiu dedicat drumului chihlimbarului, Jan Bouzek sintetiza, într-un mod pe cât de original, pe atât de încântător ca lectură, semnificația dobândită de chihlimbar de-a lungul timpului. Valoarea deosebită a acestei rășini derivă poate chiar din aspectul său (culoarea, aceeași cu cea a soarelui, irizațiile și modelele interioare și, nu în ultimul rând, căldura degajată, atunci când este ținut în mână). Probabil pornind de la acest complex de calități unice, de-a lungul timpului s-a articulat și a dobândit valențe din ce în ce mai complexe simbolismul chihlimbarului. Atât pentru lumea antică (cel puțin pentru Antichitatea clasică), cât și pentru alchimia medievală, chihlimbarul și aurul sunt, ambele, substanțe solare. Legătura dintre chihlimbar, aur, și, prin extensie, soare, se relevă chiar la nivel lingvistic: în greaca veche, cuvântul *elektron* denumea atât chihlimbarul, cât și un aliaj din aur și argint. Denumirea latină, *succinum*, este însă legată de originea chihlimbarului, rășina³. Deși denumirea este „pragmatică”, chihlimbarul își păstrează atributele magice și cele legate de sănătate și în lumea romană, fiind răspândit mai ales în cursul primelor două secole p.Chr., dar deja devenind rar în primele decade ale secolului al III-lea p.Chr.⁴. În epoca romană, valoarea financiară a chihlimbarului era similară cu cea a pietrelor prețioase⁵.

Pornind de la aceste considerații, așteptările legate de prezența pieselor din chihlimbar în mormintele epocii romane timpurii din Moesia Inferior erau, la prima vedere, mari. Studiul inventarului a peste 1600 de complexe funerare datate în secolele I-III p.Chr. din provincia amintită, a avut un rezultat surprinzător – nici unul dintre mormintele studiate nu a dat la iveală vreo piesă de chihlimbar. Doar două complexe funerare din necropola de la Marcianopolis (M.21 și M.23)⁶ conțineau câteva mărgelile din chihlimbar, dar, pe bună dreptate, autorii nu s-au putut pronunța cu certitudine asupra încadrării complexelor aflate în discuție în cele două mari momente cronologice ale grupului de morminte studiat – secolele II-III sau IV-V p.Chr.

² Din provincia Moesia Inferior făcea parte, în secolele respective, și Dobrogea, provincie din care provin numeroase piese investigate în cadrul proiectului Romanit, însă cu o datare mai târzie (sec. IV sau mai târziu; n. ed.).

³ Bouzek 1993, 141.

⁴ Oscilație curioasă, care nu poate fi pusă pe seama războaielor marcomanice (care au afectat exact „drumul chihlimbarului”), dinspre sfârșitul veacului II, dar nici pe seama „crizei secolului III”, care s-a agravat doar spre mijlocul veacului III; să fie această scădere un semn al „recesiunii”, a crizei de încredere în viitorul Imperiului? Este doar o întrebare pe care trebuie să ne-o punem (n. ed.).

⁵ Istenič 1999, 79.

⁶ Minčev, Georgiev 1979, 107.

Comparația cu mormintele din câteva necropole din provinciile învecinate a fost însă relevantă în încercarea de a explica absența chihlimbarului ca inventar funerar în Moesia Inferior.

Situația din *Dacia* (înțelegând prin aceasta toate cele trei provincii – Superior-Apulensis, Inferior-Malvensis, Porolissensis) este perfect comparabilă cu cea din Moesia Inferior, atât în mediul urban, cât și în cel rural. Având totuși în vedere costul ridicat al pieselor de chihlimbar, absența lor din necropolele rurale din Dacia nu este deloc surprinzătoare. Dau doar două exemple, bine-cunoscute – Soporu de Câmpie cu 191 de complexe cercetate⁷, și Locusteni, cu 290 de morminte⁸. Este de menționat însă faptul că în ambele necropole, mărețele din sticlă sau pastă de sticlă reprezintă o categorie de inventar semnificativă numeric (33 de complexe la Soporu, adică 17,27% și 34 la Locusteni, adică 11,72%). Nici în alte necropole rurale, atribuite unor populații colonizate în Dacia, ca de pildă Cașolț (66 de tumuli cercetați)⁹ sau Calbor¹⁰ nu s-au găsit piese de chihlimbar, nici măcar mărețele, dar cu amendamentul că în aceste cazuri, inclusiv mărețele de sticlă (produs masiv numeric și ieftin al atelierelor din Imperiul roman) sunt rare (4 înmormântări la Cașolț).

Surprinzătoare (deși, repet, de așteptat, prin comparație cu Moesia Inferior) este lipsa totală a oricărui tip de piese prelucrate din chihlimbar (mărețele, pandantive, inele¹¹) din necropolele urbane din Dacia. Argumentul stadiului cercetării nu se poate susține, căci loturile de morminte puse la dispoziție sunt consistente numeric: Apulum “Podei” – 138¹² și ”Spital veterinar” – 23¹³, Potaissa - 114 complexe¹⁴, Romula - 234 complexe plane¹⁵ și 3 tumuli¹⁶, Sucidava – 89 de complexe datate în secolele II-IV p.Chr.¹⁷, Porolissum - 19 înmormântări¹⁸.

⁷ Protase 1976.

⁸ Popilian 1980a.

⁹ Macrea 1959, 437.

¹⁰ Macrea, Dobroiu, Lupu 1959, 414.

¹¹ Un inel de chihlimbar există totuși în colecția Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, provenit de la Micia (informație Adriana Isac), probabil de secol II. O spectaculoasă statueta din chihlimbar a fost descoperită recent într-una din necropolele de la Roșia Montană (adică tot secolul II, la care se rezumă descoperirile de acolo; informație Mihaela Simion; piesa se află, la ora redactării raportului, în Laboratorul Romanit, pentru prelevare de probe și restaurare), însă deocamdată nu este publicată. Similar, o mărețea de chihlimbar au fost recuperată recent din necropola de la Samizegetusa, dintr-un mormânt de înhumăție, de copil, databil la limita veacurilor II-III (informație Ovidiu Țentea). Aceste descoperiri izolate nu schimbă mult din constatările colegei Liana Oța, iar la nivel statistic – mai nimic (n.ed.).

¹² Ciobanu, Rodean 1997, 183; Protase 1974, 134-159.

¹³ Moga 1987, 157-168; Protase 1959, 397-405.

¹⁴ Bărbulescu 1994, 89.

¹⁵ Babeș 1970, 167-206; Popilian 1986, 89-99.

¹⁶ Leahu 1975, 191-215.

¹⁷ Barbu 1973, 33; Petolescu, Onea 1973, 125-140; Popilian 1980b, 364-365; Tudor 1970, 293.

¹⁸ Macrea, Protase, Rusu 1961, 380-384.

O posibilă explicație, cel puțin în ceea ce privește mărgelile din chihlimbar, este furnizată de regulile de constituire a inventarului funerar, cel puțin pentru anumite necropole. Pe ansamblu, numărul mormintelor care au dat la iveală mărgelile de sticlă este redus în necropolele urbane din Dacia, și dau doar două exemple semnificative – Apulum “Podei” (două astfel de complexe din 138, adică 1.4%) și ”Spital veterinar” (1 complex din 23, adică 4.3%) și Sucidava (2 complexe din 89, adică 2.2%).

Extinderea spre vestul Daciei a anchetei referitoare la prezența chihlimbarului în mormintele romane timpurii este de natură să contureze deja o atitudine cu valabilitate generală, cel puțin pentru un anumit spațiu, în raport cu depunerea pieselor de chihlimbar în morminte. Din cele 202 complexe funerare din necropola vestică a orașului Aquincum, doar într-unul (M.11 – *mormânt cu resturile incinerăției la ustrina* depuse într-o groapă arsă ritual) s-au descoperit două mărgelile de chihlimbar, asociate cu mărgelile de sticlă, opaiț, cercel de bronz și o monedă care a permis datarea complexului în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.¹⁹. Datarea relativ târzie a complexului funerar de la Aquincum, în raport cu circulația la nivelul Imperiului roman a pieselor de chihlimbar, nu este contrazisă nici de situația de la Intercisa, unde chihlimbarul, deși apare în zonă în secolele II-III p.Chr., devine mai târziu un material foarte folosit, cel puțin pentru producerea perlelor. Situată între Intercisa și Aquincum, necropola de la Matrica²⁰ nu a dat la iveală piese de chihlimbar în nici unul din cele 213 morminte. Proporția dintre numărul/tipul pieselor de chihlimbar și numărul total al mormintelor publicate de la Gerulata este asemănătoare cu cea din cimitirele mai sus citate: din 167 de morminte, doar într-unul singur (M.17, de inhumăție) s-au descoperit două perle de chihlimbar, asociate cu 36 de perle de sticlă²¹. Datarea complexului este însă și mai târzie decât la Aquincum, aparținând intervalului cronologic dintre sfârșitul secolului al III-lea p.Chr. și sfârșitul secolului al IV-lea p.Chr. Pentru a încheia, mai poate fi citat un alt exemplu, este adevărat că nu chiar atât de frapant ca disproporție – nici unul din cele 19 *Rundgräber* de la Carnuntum²² nu a furnizat piese de chihlimbar ca inventar.

Un alt centru important, alături de Carnuntum, pe drumul chihlimbarului, ce lega coasta Mării Baltice de principalul centru de prelucrare, Aquileia, relevă o situație diferită. Au fost descoperite 15 piese lucrate din chihlimbar în nouă morminte din necropola vestică de la Poetovio²³. Totuși, dacă analiza trece de această primă impresie de abundență a pieselor de chihlimbar, situația nu mai pare în mod fundamental diferită față de cea din centrele mai sus menționate. Cele nouă complexe funerare reprezintă doar 2,72% din cele 694 de morminte din necropola vestică de la Poetovio. Dacă se iau în calcul și cele 414 morminte din necropola estică²⁴, în care au fost descoperite doar două piese de chihlimbar, din tot atâtea complexe, atunci procentajul se micșorează drastic la 0,99%. Un alt argument poate fi adus în sprijinul ipotezei că situația din necropola de la Poetovio nu este esențial diferită față de cea din necropolele centrelor din Pannonia:

¹⁹ Topál 1993, 12.

²⁰ Topál 1981.

²¹ Kraskovská 1976, 72.

²² Kandler 1997, 69-88.

²³ Istenič 1999, 79.

²⁴ Kujundžić 1982.

intervalul cronologic foarte larg în care se eșalonează cele 11 complexe (din prima treime a secolului I p.Chr. până în ultima treime a celui de-al treilea secol p.Chr.). Ceea ce particularizează într-adevăr necropola de la Poetovio față de celelalte centre din Pannonia, Dacia sau Moesia, este varietatea pieselor lucrate din chihlimbar – două inele, dintre care unul cu reprezentarea zeiței Atargatis, șapte pandantivi, trei reprezentări de fuse, trei baghete îngustate la un capăt, cinci piese cu rol probabil decorativ, o perlă. O altă particularitate este dată de concentrarea neobișnuită a unui număr relativ mare de piese din acest material prețios în două complexe: un mormânt cu șapte pandantivi, un mormânt cu șase obiecte (amuleta și piesele cu rol decorativ). Cu o singură excepție, în care s-au descoperit două piese de chihlimbar (reprezentare de fus și baghetă îngustată la un capăt), restul de opt complexe au dat la iveală câte un singur obiect lucrat din chihlimbar. Presupunerea depunerii pieselor de chihlimbar cu precădere în mormintele de femei sau de copii nu pare a fi contrazisă de tipologia descoperirilor de la Poetovio.

Revenind la spațiul de la care a pornit această anchetă, și anume Moesia Inferior, ar trebui căutată explicația (care poate fi valabilă și pentru Dacia) absenței pieselor de chihlimbar din mormintele date în secolele I-III p.Chr. Mai multe *ipoteze de lucru* pot fi avansate: costul foarte ridicat al unor astfel de obiecte, ceea ce le făcea susceptibile mai degrabă de a fi păstrate în patrimoniul unei familii (deși morminte cu acumulări neobișnuite de piese valoroase există și în această provincie marginală a Imperiului), localizarea marginală a Moesiei Inferior față de principala rută de vehiculare a chihlimbarului în Imperiul roman, poate absența tradiției legate de simbolismul pieselor de chihlimbar. Atrag însă în final atenția asupra unui aspect: absența totală a pieselor de chihlimbar din mormintele epocii romane timpurii din Moesia Inferior este posibil să nu însemne că astfel de podoabe nu erau cunoscute sau apreciate în provincia amintită. Explicația poate să fie una care nu se lasă descifrată, cel puțin în actualul stadiu al cercetării. Un exemplu final conturează un tip cu totul deosebit de comportament față de piesele de chihlimbar. Absența aproape totală a obiectelor amintite ca inventar al mormintelor din regiunea Kuiavia (Pomerania) contrazice fluxul, probabil important, al acestor piese în viața cotidiană, Kuiavia fiind o zonă de tranzit pe drumul chihlimbarului. Explicația pare a nu fi legată de particularități ale ritualului funerar (precum distrugerea în timpul incinerăției sau absența podoabelor ca inventar funerar), ci este una cât se poate de pragmatică: locuitorii zonei preferă mărgelile mult mai ieftine, din sticlă, pentru a beneficia de profitul adus de vânzarea, mai departe, a chihlimbarului, adică un management remarcabil al resurselor zonei²⁵.

²⁵ Cofta-Broniewska 1999, 173.

4.2. Podoabe de chihlimbar în descoperirile funerare din spațiul românesc

(secolul al IX-lea-începutul secolului al XIII-lea)

Silviu Oța

4.2.1. Evoluția politică a spațiului geografic interogat

Secolele IX-XIII, pentru istoria regiunii, au o încărcătură istorică deosebită. Pentru sud-estul european, intervalul cronologic studiat se plasează între două evenimente politice majore. Primul dintre ele în reprezintă căderea celui de-al doilea Chaganat Avar în urma atacurilor france, în anul 812. Cel de-al doilea îl reprezintă cucerirea Constantinopolului de către armatele cruciate în anul 1204, eveniment cu implicații deosebite inclusiv la Dunărea Mijlocie și de Jos.

Spațiul actual al României²⁶ și Republicii Moldova²⁷, în acea vreme era stăpânit de mai multe populații sedentare sau nomade pătrunse aici prin și din stepele nord-pontice.

Într-o primă fază, în partea de vest a României funcționa un chaganat al avarilor, desființat în anul 812 de către franci. Conform izvoarelor scrise, la est de Tisa, după evenimentul amintit, încă se mai vorbea limba avară, dar au fost atestate prin sursele scrise și elemente de populație slavă.

În cursul secolului al X-lea, conform surselor scrise spațiul intracarpatic era populat de către români, slavi, secui și bulgari. Au fost atestate astfel formațiunile politice prestatale conduse de către Menumorut în Crișana, Glad în Banat și Gelu în Transilvania. Nu este exclus ca alături de ele să mai fi existat și alte cnezate și voievodate, mai puțin importante.

Un grup de populație din zona Adrianopolului fusese deportat în vremea hanului bulgar Krum în teritoriul de la nordul Dunării, în spațiul cunoscut sub numele de Bulgaria de dincolo de fluviul Istros²⁸.

Expediții ale bulgarilor la începutul secolului al IX-lea, în timpul hanului Omurtag (814-831) în regiunea Niprului (kopanul Okorses a murit acolo) și Tisei (kopanul Onegavon), demonstrează că aceștia aveau un anumit control asupra teritoriilor nord-dunărene din bazinul Tisei până în Moldova estică.

Un alt eveniment istoric major l-a constituit migrația ungarilor și a aliaților lor kabari din Atelkuz (teritoriu amintit în izvoare, considerat de unii istorici a fi de la est de râul Siret, în jumătatea estică a Moldovei)²⁹ în urma atacului pecenegilor din 895 p.Chr. în Pannonia, prin pasul Verecke (896 p.Chr.). Până în anii '30 ai secolului al X-lea

²⁶ Din considerente de ordin geografic și politic, am adăugat la spațiul românesc și Banatul iugoslav împreună cu acea parte a comitatului Csongrád din Ungaria, din nord-vestul extrem al Banatului istoric.

²⁷ Am luat în considerare din aceleași motive enumerate la nota precedentă și spațiul dintre cursul inferior al Nistrului și Dunăre, situat actual în Ucraina.

²⁸ Spinei 1999, 47

²⁹ Spinei 1999, 44

Bazinul Carpatic a intrat în stăpânirea acestora. Din anul 1000, teritoriul ocupat de ei a devenit Regat, sub Ștefan I (1000-1032).

Spațiul din care au plecat ungurii a intrat sub controlul pecenegilor care au ajuns mai apoi și la Dunărea de Jos, inclusiv în Imperiul Bizantin. În jurul anului 900 au trecut inclusiv Carpații atacând formațiunea prestatală condusă de către Gelu.

O altă populație tiurcică, originară din Asia o reprezintă uzii³⁰. Aceștia au avut însă o trecere rapidă prin spațiul dominat de către pecenegi la Dunărea de Jos, iar de aici s-au stabilit în Imperiul Bizantin. Resturi ale lor au revenit în spațiul nord dunărean, dar nu au mai reprezentat o forță militară și politică însemnată.

Din secolul al XI-lea, locul pecenegilor a fost luat de către cumani, care și-au exercitat dominația și la Dunărea de Jos o lungă perioadă de timp, reprezentând o putere importantă inclusiv în veacul al XII-lea.

Dobrogea în intervalul secolelor X-XII a fost sub control bizantin.

4.2.2. Comerțul

În perioada și în spațiul analizat au fost menționate conform surselor istorice mai multe rute comerciale, mai mult sau mai puțin importante. De-a lungul lor existau orașe sau puncte unde a fost semnalată o activitate intensă. Începând de la vest la est, principalul traseu comercial este cursul Tisei. Această rută a fost utilizată inițial de către bulgari, apoi de către maghiari, din veacul al X-lea.

Colateral, un alt mare traseu l-a reprezentat culoarul Mureșului, întrebuințat în special pentru transportul sării. În regiune au mai existat și alte rute comerciale, a căror importanță a crescut pe măsura dezvoltării târgurilor și orașelor. Se pot enumera astfel, traseul de la Haram la Timișoara (prin Câmpia Banatului), cel de la Orșova la Caransebeș și de aici în Transilvania prin Porțile de Fier ale Transilvaniei. Mai în nord existau drumuri de-a lungul Crișurilor, Târnavelor și Someșurilor, care străbăteau Crișana și Transilvania. În unele situații se mai utilizau și vechile trasee ale drumurilor romane.

În sud, principala arteră comercială o constituia Dunărea. De-a lungul său existau câteva orașe și cetăți³¹ lângă care este atestată o activitate comercială intensă, precum Cuvinul, Haram, Orșova, Severin și alte cetăți dunărene precum Silistra, Păcuiul lui Soare, Capidava, Nufărul, etc. În Moldova, aflată sub controlul total al populațiilor tiurce, situația este mai puțin cunoscută. Nu trebuie să excludem însă ca și aici să se fi desfășurat activități comerciale, în special de-a lungul marilor cursuri de apă, Siret, Prut și Nistru, precum și la gurile lor de vărsare în Dunăre, respectiv Marea Neagră.

În privința mărfurilor care făceau obiectul comerțului, sursele sunt extrem de sărace. Distribuția mărfurilor descoperite în așezări și necropole este doar un mic, dar posibil indicator în acest sens. În primul rând putem vorbi de podoabe, accesorii

³⁰ Mormintele acestora în spațiul românesc și nu numai, nu pot fi clar departajate de cele ale pecenegilor sau cumanilor.

³¹ Nu le voi enumera punctele de pe malul sudic, din spațiul bulgar, apoi bizantin, ci doar o parte a celor atestate în sursele istorice ale vremii.

vestimentare, ceramică și piese de armament (spade vikinge în special). Comerțul cu arme nordice a fost o constantă a sud-estului european pe parcursul secolelor X-XI.

Prezența monedelor în anumite puncte, în număr important, chiar și în secolul al IX-lea, indică existența unei populații deprinsă cu activități comerciale. Monedele arabe din secolele IX-X indică relații comerciale ale maghiarilor și vikingilor cu mediul oriental iraian, dată fiind poziția lor geografică în acea vreme.

Altă marfă atestată în sursele istorice o reprezintă sclavii, aduși în special de către populațiile tiurce și vânduți în Imperiul Bizantin. Același fenomen era semnalat și în spațiul intracarpatic în cursul secolului al X-lea și parțial în următorul.

Din punct de vedere al tratatelor comerciale din acea vreme, centrele comerciale de pe litoralul Mării Negre au fost destinate exclusiv comerțului localnicilor cu negustorii din Imperiul Bizantin. Prin lege era interzisă pătrunderea negustorilor veniți din spațiul Mediteranean. Produsele comercializate erau destinate exclusiv uzului populației Imperiului³². În acest sens putem spune că pătrunderea podoabelor sau pieselor de chihlimbar putea avea o singură rută, anume aceea de la nord la sud, prin teritoriul controlat de către populațiile nomade de stepă, anume ungurii, pecenegii, uzii și cumanii.

4.2.3. Stadiul cercetării

Dat fiind faptul că principalele artefacte rămase de la populațiile nomade din acea vreme sunt recuperate din complexe funerare, am considerat necesară o inventariere a lor, în special din teritoriul controlat de ei, din spațiul sud și est-carpatic.

Astfel, pentru teritoriul Moldovei au fost inventariate morminte ale populației tiurce în 49 de localități, cuprinzând un număr de 62 de puncte³³. În total au fost înregistrate 89 de morminte³⁴. Nici unul nu conținea podoabe de chihlimbar.

În Muntenia și Oltenia au fost realizate investigații în necropole sau morminte singulare în 27 de localități, cuprinzând un număr de 29 de puncte. Dintre aceste puncte, în șapte nu dispunem ca informație arheologică decât de faptul că nu au avut piese de chihlimbar. Pe ansamblu aici au fost investigate și numerotate 83 de complexe funerare³⁵. În nici unul nu au fost semnalate piese de chihlimbar.

Lipsa totală din morminte atribuite acestor populații a pieselor de chihlimbar, poate indica faptul că aceștia aveau anumite preferințe în ceea ce privește piesele de podoabă, iar pentru ei chihlimbarul nu avea o importanță specială. Faptul însă că apare totuși în spațiul bizantin de la Dunărea de Jos, poate sugera mai multe tipuri de interpretări. În primul rând aici este posibil să fi activat comercianți veniți din nord,

³² Brătianu 1988, 13-14

³³ Dintre acestea, în șase localități nu a fost publicat numărul mormintelor cercetate.

³⁴ Spinei 1985, 110-119

³⁵ Ioniță 2005, 117-119, 123-125, 127, 130-131, 132-134, 136, 139, 140, 142-145, Simion e talii 2004, 95-114, Căndea 1995, 75-87, 185-190, 237-240, fig. 11-14, Morintz, Rosetti 1959, 34, 177, pl.33/3-5, 35/1-4, Sâmpetru 1973, 455-456

dinspre teritoriile Baltice, de-a lungul marilor artere comerciale și care au găsit un teren favorabil desfacerii unei astfel de mărfi.

Pentru teritoriul din interiorul Arcului Carpatic, situația se prezintă similar cu cea din Moldova, Oltenia și Muntenia din secolele IX-XII.

Astfel, în Crișana au fost realizate cercetări în 26 localități într-un număr de 33 de puncte fiind cercetate un număr de 548 de morminte³⁶. La nici unul nu a fost semnalată vreo piesă de chihlimbar. Alte mari necropole, precum cele de la Cladova (12 morminte date în secolele XI-XII), Pecica (număr neprecizat de morminte, dar foarte probabil peste 100), Vladimirescu (253 complexe funerare) au fost publicate doar sumar. Nici în acestea nu au fost descoperite podoabe de chihlimbar.

În Banat au fost investigate 1865³⁷ morminte provenite din 80 de localități cu 147 de puncte³⁸. O singură piesă de chihlimbar a fost descoperită în cimitirul de la Cuptoare-Sfocea, din culoarul Timiș-Cerna. Din păcate, piesa a fost descoperită în teritoriul necropolei și nu într-un complex funerar închis. La aceasta putem adăuga că în același cimitir în mormintele medievale au fost semnalate și monede romane depuse ca obol funerar. Tipologic piesa de podoabă poate fi și din perioada stăpânirii romane, iar în Evul mediu să fi fost reutilizată, lucru des semnalat în Banat în acea vreme.

În Transilvania situația este similară, în sensul că într-un număr de 30 de localități, unde s-au realizat cercetări în 43 de puncte, cuprinzând un număr de 1395 de morminte, nu au fost identificate podoabe de chihlimbar.

Nu este trebuie exclus ca între mărgelile să fi existat și pe alocuri piese de chihlimbar, dar ele să nu fi fost semnalate. Trebuie remarcat că cercetarea mărgelilor sau a pietrelor semiprețioase descoperite pe teritoriul României, pentru secolele IX-XII este doar foarte rar întâlnită. Singura excepție notabilă este dată de descoperirile de piese din Dobrogea. Din această regiune au fost inventariate un număr de 224 morminte provenite din opt cimitire (cinci localități). Dintre acestea, trei au avut mărgelile de chihlimbar (M.96 de la Isaccea și M.59 și M.75 de la Nufărul)³⁹. O altă mărgelă a fost descoperită în cuprinsul așezării de la Păcuiul lui Soare, fiind datată în cursul secolului XI.

Planuri ale necropolei au fost publicate doar în cazul celei de la Nufărul-km. Fluvial 104. Poziția scheletelor în planimetria cimitirului este irelevantă. Un mormânt este în ceea ce pare a fi zona centrală (M.59), iar altul spre o posibilă margine a sa (M.75).

³⁶ Cosma 2002, 163-237, 240-241, Popescu 1956, 125-143, Oța 1998-2000, 497-505, Boroneanț, Hurezan 67-74, Barbu, Zdroba 1979, 181-193, Barbu, Zdroba 1978, 101-121, Barbu, Zdroba 1977, 17-28

³⁷ Oța 2008 (sub tipar), *Catalogul descoperirilor*.

³⁸ Numărul real de morminte a fost mult mai mare, dar ele au fost distruse și s-au recuperat doar piesele de inventar. În nici una dintre aceste piese recuperate nu au fost semnalate piese de chihlimbar.

³⁹ Inventarierea este una stric bibliografică; așa cum vom vedea, piesele de chihlimbar din mediul bizantin sunt ceva mai multe.

Piesele descoperite în complexe funerare aparțin unor persoane adulte sau tinere, fără excepție de sex feminin. În toate cele trei situații groapa în care au fost depuse defunctele era simplă, fără sicriu. Orientarea mormintelor a fost pe direcția VE. Adâncimea la care s-au făcut înhumările este relativ redusă, între 0,40/0,67 m.

Poziția cadavrelor în groapă este în toate situațiile de decubit dorsal. Brațele au avut însă poziții diverse: unul așezat pe abdomen și unul lipsă (M.59, Nufărul), unul pe abdomen și altul îndoit din cot, cu palma adusă în dreptul omoplatului (M.75, Nufărul) și cu ambele brațe pe abdomen (M.96, Isaccea).

În ceea ce privește inventarul, în toate cele trei morminte putem spune că a fost bogat și tipic feminin. Pe lângă colierele de mărgelă (printre care și piese de chihlimbar), unele cu piese amestecate (os, sticlă, chihlimbar, în cazul mormintelor de la Nufărul), mai aveau brățări de sticlă (M.59, Nufărul, M.96, Isaccea), cercei, inel, nasture globular, pandantiv, cruce, țesătură cu gir prețios, piesă din fier, fragment de obsidian.

Despre piesele de chihlimbar trebuie spus că toate sunt podoabe ale gâtului și se împart în două categorii: mărgelă și cruciuliță. Mărgelile sunt de patru forme, anume plate, inelare, sferice și bitronconice fațetate. Lor li se adaugă o cruciuliță din același material (M.75 de la Nufărul).

Numărul lor în complexe funerare este foarte variabil, fiind cuprins între trei și 17 piese. Într-un mormânt nu au fost întâlnite niciodată doar un anume tip de mărgelă, ci o combinație între ele.

În ceea ce privește datarea, ea a fost presupusă pentru a doua jumătate a secolului XI și secolul XII. Aceasta corespunde unei perioade de relativă stabilitate a Imperiului Bizantin. Inclusiv așezarea de la Păcuiul lui Soare corespunde aceleiași datări. Drumurile comerciale de la Baltica spre bizantini au fost controlate în acel interval cronologic de către cumani. Astfel de piese de chihlimbar au mai fost semnalate în special în regiunea Kievului, Novgorodului, Sarkel-Belaiaveja și în Bulgaria. Aceasta indică un comerț al Bizanțului cu spațiul nordic. Principalele centre de desfacere trebuie să fi fost pe coasta Mării Negre. Intermediari par a fi fost varegii din marile centre de pe teritoriul actual al Ucrainei și Rusiei, unde aveau puncte de desfacere. În ceea ce privește religia utilizatorilor, până în acest moment putem vorbi de o populație foarte probabil creștină.

Lipsa acestor piese de chihlimbar în mormintele populațiilor tiurce nomade, ar putea indica faptul că în mediul lor nu se vehicula acest produs și nu avea o semnificație specială. Apariția chihlimbarului doar în centrele de la Dunărea de Jos, poate fi legată și de prezența unor puncte de desfacere directe ale varegilor aici. De asemenea, prezența podoabelor de chihlimbar în morminte atribuibile populației creștine din Imperiul Bizantin mai semnifică în aceeași măsură faptul că aceștia știau ce cumpărau și pentru ei avea a anumită semnificație, probabil apotropaică. De exemplu, cum în mediul maghiar, anumite amulete de bronz, cu decoruri specifice erau destinate tinerelor fete ca protecție împotriva vrăjilor și duhurilor rele⁴⁰, putem face o paralelă cu ceea ce se întâmplă în comunitățile de la Dunărea de Jos în ceea ce privește utilizarea chihlimbarului.

⁴⁰ Csallány 1959. Heitel 1994-95, 421-423, contrazice parțial concluziile lui Csallány asupra naturii strict maghiare a amuletelor respective, fără a schimba lucrurile din perspectiva acestui studiu.

4.3. Studii de caz în necropole de epocă romană târzie

Eugen S. Teodor

4.3.1. Cadrul istoric

Așa cum a rezultat cu claritate în materialele deja prezentate, o discuție despre chihlimbar este, înainte de orice, o discuție despre practici funerare. Am văzut până acum studii despre perioade istorice în care ocurența chihlimbarului este foarte scăzută. Este vorba, în primul rând, despre epoca imperială timpurie (sec. I-III), în care raritatea acestui material poate fi alocată, fără mari riscuri, ritului incinerăției, în cursul căreia chihlimbarul se topește și volatilizează. Celălalt exemplu, de la cealaltă margine cronologică a intervalului pe care ne-am propus să-l discutăm, aflat în zorii evului mediu, în secolele IX-XII, este și mai radical, cauzalitatea stând în cu totul altă zonă – mentalitatea nomazilor de origine turcică, care dominau atunci zonele limitrofe Carpaților, societăți care aveau temeri similare, dar remedii diferite.

Ne vom ocupa în continuare de un orizont cultural în care chihlimbarul este prezent, respectiv epoca romană târzie. Prin această sintagmă ne referim în special la un teritoriu care a aparținut Imperiului roman târziu – Dobrogea (*Scythia* în noua organizare administrativă, desprinsă din Moesia, adesea numită și *Scythia Minor*, pentru a distinge acest teritoriu de pustiurile *scitice* de la nordul Mării Negre).

O primă explicație necesară este aceea a preferinței pentru expresia *imperiul roman târziu*, la concurență cu o altă expresie uzuală pentru a desemna aceeași realitate: Imperiul bizantin. Uneori atributul *bizantin* este agățat istoriei romane pentru fapte – de exemplu de arhitectură – petrecute chiar din secolul IV, ca să nu mai vorbim despre secolul VI, pentru a atrage atenția asupra *degenerării* tradițiilor (bune) antice romane. Din punctul meu de vedere, angajarea denumirii moderne⁴¹ pentru secolul lui Iustinian (al VI-lea) nu este pe deplin justificată. Chiar dacă metamorfoza era deja în curs, și se pot numi procese degenerative care aveau să fie fatale vechilor așezăminte, schimbarea la față a imperiului *roman* într-un stat medieval *grecesc* avea să fie realizată numai în vremea lui Heracliu, în prima jumătate a veacului VII, în urma unor catastrofe militare și economice fără precedent, care au impus reforme radicale, cu un sens general *grecizant* și *medieval*.

Referindu-ne la epoca romană târzie nu ne vom limita la teritoriile imperiului, ci vom extinde investigația în *barbaricum*, adică la stânga Dunării, pentru a vedea în ce măsură cele două maluri ale fluviului se deosebesc, sau nu, în câteva aspecte cheie pentru cercetarea noastră.

Fără intenția unor ocoluri istorice obositoare, trebuie să punctăm – în cadrul unui parteneriat care include geologi și chimiști – câteva repere cruciale. Romanii au părăsit provincia Dacia în jurul anului 270, „reînființând-o” la sudul Dunării, sub presiunea tot mai mare a unor populații barbare de la granițele răsăritene (carpii, goții și sarmații). Retragerea aureliană a redus doar pierderile romane, fără a rezolva problema, deceniile

⁴¹ Imperiul „bizantin” s-a numit, el însuși, în acte oficiale, *Imperiul roman*. Denumirea *bizantin* este o invenție modernă (de la numele vechii colonii grecești de pe malul Bosforului), de care s-a simțit nevoia tocmai pentru a marca diferența dintre statul antic și cel medieval.

următoare fiind marcate de numeroase războaie și strămutări forțate de populație în Imperiu (învinșii erau pedepsiți să plătească biruri...). Imperiul însuși se afla la capătul unui secol trist și sângeros, încercând soluții la permanentele războaie civile – adică la adversitățile *între provincii* – așa cum a fost *tetrarhia* lui Domitian. Liniștea va fi recuperată doar în vremea lui Constantin cel Mare (306-347), cel care se va împăca și cu Biserica Creștină și cu vechea istorie glorioasă. Același împărat este cel care impune respectul barbarilor nord-dunăreni, stabilindu-și sediul la Serdica (Sofia de astăzi), pentru a fi cât mai aproape de problemă, învingând decisiv pe carpi (318), dar și pe goți, pe care îi obligă să ceară pace (332). În 334 Constantin îi dovedește și pe sarmați, încheindu-și opera de pacificare a Dunării. În același timp, în vremea lui Constantin se produce o veritabilă consolidare a fluviului, care tinde să se transforme într-o frontieră fortificată.

Tratatul de alianță (*foedus*) cu romanii avea să fie avantajos și pentru goți, inclusiv prin garantarea unor drepturi comerciale. Această epocă de „deschidere” a fost favorabilă societății nord-dunărene, unde se configurează un întins imperiu germanic – al goților, conduși de familia nordică (scandinavă?) a Amalilor – de la Nipru la Dunăre, zonă în care trăiau multe alte seminții, tot germanice (precum vandali, thervingi), neamuri dacice (carpi, costoboci), sarmați, dar și alții. Corespondentul arheologic este numit *cultura Sântana de Mureș – Cerneahov*, binom din care primul definește caracteristicile occidentale și tardive, iar al doilea – pe cele orientale și timpurii. Arheologia *cerneahoviană* este unul dintre cele mai bine constituite segmente de cercetare a *epocii migrațiilor*, mai ales pe domeniul funerar, ilustrând o societate prosperă și surprinzător de unitară, cu importante influențe romane.

Pacea și prosperitatea aveau să fie spulberate, la 376, de invazia hunilor, populație îndepărtată, de origine din vestul Chinei. Imperiul hunic generează un model al *imperiilor nomade*, ce avea să fie în mod repetat urmat apoi, în care învingătorii își constrâng învinșii să lupte pentru învingători, nucleul originar fiind, în cel mai bun caz, o minoritate de 10% din masa luptătorilor, și mult mai puțin din masa locuitorilor. Furia hunică avea să se transforme într-o boală necruțătoare și aparent incurabilă pentru toți muritorii vechii Europe. Imperiul roman de răsărit a preferat să plătească pentru a fi jefuit mai puțin; Imperiul roman de apus avea să-și consume ultimele resurse de energie pentru a-l opri pe Attila. Numeroasele populații germanice au avut de ales între a se supune romanilor sau hunilor; în decisiva bătălie de la Câmpiile Catalaunice, dintre romani și huni, din vestul Galiei, la 451, se ciocneau cele mai mari armate pe care le văzuse antichitatea: de o parte – vizigoți, saxoni și franci; de cealaltă – ostrogoți, burgunzi și gepizi... O veritabilă tragedie germană, cu zeci de mii de oameni întinși pe câmp.

Paradoxal, poate, perioada hunică este caracterizabilă, arheologic, drept cea mai spectaculoasă perioadă a *migrațiilor*, care a dat posterității un tezaur de valoarea celui de la Pietroasa, dar nu numai. Dincolo de arheologia princiară, însă, secolul V este printre cele mai neclare din seria „mileniului întunecat”.

Stăpânirea hunică s-a terminat la fel de abrupt cum a început, în 454, datorită unei răscoale a aliaților, principalii beneficiari fiind gepizii. Aceștia și-au instalat centrul de putere, la început, în interiorul Transilvaniei (după cum sugerează tezaurile princiare de la Apahida și Someșeni, ambele lângă Cluj), iar cândva de la începutul veacului VI pe valea mijlociu-inferioară a Tisei. Se cunosc mai multe necropole, unele recent săpate (Vlaha, lângă Cluj), altele încă în curs de cercetare (Polus, la marginea Clujului).

Necropolele gepidice, deși neîndoielnic foarte bogate, la origine, sunt însă jefuite în proporții de peste 4/5, ceea ce nu le face un teren ideal pentru statistici.

Stăpânirea germană la Dunărea Mijlocie încetează la 567, când regatul gepidic este spulberat de avari, care fondează aici un al doilea imperiu nomad. Noua populație dominantă este de origine turcică, populație care a demonstrat, de-a lungul timpului, o totală indiferență față de proprietățile magice ale chihlimbarului. Descoperirile de acest gen, în necropolele de epocă avară (final de sec. VI- secolul VIII), pentru perioada inițială, se datorează probabil exclusiv supraviețuirii unor elemente gepidice sau sarmatice. Începând cu secolul VIII, însă, societatea avară pare complet omogenizată.

Aproape în același timp cu avarii – dar cu două-trei decenii mai devreme – la Dunăre apar și „sclavenii”, populație amintită de izvoarele antice și considerată de istoriografia slavă ca fiind la originea popoarelor slave medievale. Necropolele slavilor sunt exclusiv de incinerare, așa încât ele nu pot contribui la problema circulației chihlimbarului.

Secvența în discuție se încheie cu instalarea proto-bulgarilor la Dunărea de Jos, la 680, care înfrâng rezistența bizantină, supun triburile slave din zonă și se instalează în nord-estul Bulgariei de astăzi. Triburile conduse de fondatorul Asparuh sunt și ele de origine turcică și împărtășesc obiceiuri similare cu toți turcii⁴².

4.3.2. Necropola de la Mihălășeni

Necropola pe care am ales-o drept studiu de caz nu este o opțiune întâmplătoare. Situl se află aproape de malul Prutului, în județul Botoșani. Poziția geografică o apropie de inima ținuturilor dominate de goți, fiind deci un sit caracteristic culturii Cerneahov⁴³. Un argument și mai important ar fi că este una dintre cele mai mari necropole săpate în tot arealul cerneahovian⁴⁴, numărând nu mai puțin de 520 morminte⁴⁵. Totalul obiectelor inventariate în cimitir este de 3522, din care nu mai puțin de 155 de fibule, 69 cataramă, 91 de piepteni și 1604 măргеle⁴⁶. Cercetarea arheologică a fost dublată de o relativ

⁴² Nu am simțit nevoia unui aparat critic pentru o expunere atât de generală, cu lucruri aflate obișnuit în “inventarul” unui istoric sau arheolog cu specializare pentru *migrațiile timpurii*. Sinteze referitoare la perioadă ar fi mai multe, dar nici una tocmai credibilă sau impecabilă. Recomandăm totuși *Tratatul de Istorie a românilor* al Academiei Române (Istoria românilor 2001), partea a V-a, 555-725, sau o sinteză de popularizare precum recenta *Istoria României* (Bărbulescu et al. 2007).

⁴³ Numele complet al culturii este *Sântana de Mureș – Cerneahov*, folosit și de literatura internațională (din când în când). Am preferat denumirea internațională (acolo cu ortografia variabile, cu transliterări derivate din ucrainiană, dar mai ales Černjakov) pentru că este compactă și explicită, dar și pentru că a dezvoltat unelte lingvistice, precum adjectivul *cerneahovian*.

⁴⁴ Vornic 2006, 160, o enumeră printre necropolele cerneahoviene de peste 5000 de m², în număr de opt, pe tot spațiul de la Nipru la Dunăre, însă cuprinde și necropole nesăpate mai mult de o cincime, cum ar fi cea de la Independența (Mitrea, Preda 1966).

⁴⁵ Șovan 2005, 313.

⁴⁶ Șovan 2005, 217, respectiv 151.

detaliată analiză antropologică, absolut vitală în înțelegerea și certificarea statutelor de vârstă sau sexuale. Necropola este prezentată într-un catalog cu numeroase elemente descriptive, cu desene mari și clare, iar inventarul este grupat în clasificări care cel mai adesea fac sens.

Taxonomia de rit funerar nu face obiectul cercetării noastre, însă vom expune sumar câteva elemente, pentru că reflectă fidel mozaicul etnic al societății cerneahoviene. Astfel, din totalul mormintelor, 91 sunt de incinerare, adică 17.5%. Ele se împart în trei subgrupe relativ echilibrate, respectiv 27 cu depunerea resturilor cinerare în urnă, 44 în urnă acoperită, iar 20 în groapă simplă cu capac (capacul fiind orice fragment ceramic mai mare). Mormintele de incinerare sunt atribuite triburilor vandalice⁴⁷ din nord, provenind din cultura Przeworsk, însă diversitatea rituală avertizează asupra prezenței a cel puțin încă unui grup etnic de bază; dacă variația urnă fără capac/ urnă cu capac nu pare decisivă, variația rituală a depunerii oaselor arse direct în groapă este o variație importantă (socială? etnică?), care se conservă până în vremea slavilor, alături de observația că depunerea de resturi cinerare este una *simbolică*⁴⁸.

Mormintele de înhumare sunt 429, dar există cel puțin două orientări de bază, respectiv una Nord-Sud, cu variații unghiulare, ca în oricare necropolă, și una Vest-Est, care numără 103 exemplare. Acestea din urmă se caracterizează a fi aproape totdeauna lipsite de inventar, se concentrează în două sectoare distincte (ne-exclusive), în NV și în estul necropolei, și sunt atribuite creștinilor⁴⁹. Amestecul mormintelor creștine cu cele păgâne are semnificația coabitării sociale ale celor două grupe de credincioși. Autorul săpăturii consideră că aceste morminte fac parte, cele mai multe, din faza (treimea) finală a cimitirului.

Inventarul mormintelor, pe de altă parte, este – cel puțin la o primă vedere – de o uniformitate impresionantă, fără variații cu stridente accente etnice. Cu alte cuvinte, aspectele de rit și ritual funerar, care reprezintă probabil cea mai conservatoare parte a activităților umane, sugerează mozaicul etnic, absolut de înțeles în termenii istorici ai constituirii imperiului gotic, însă cultura materială este uniformă, mărturisind o societate relativ dezvoltată, cu meșteșuguri bine puse la punct, cu produse relativ accesibile pentru locuitori.

Beneficiind de analize antropologice detaliate, care produc evidențierea specificului rasial, autorul sugerează următoarea configurație (sugestiile etnice aparțin lui Șovan):

⁴⁷ Termenul *vandalic* este aici generic. Cu mai multe decenii în urmă Gh. Diaconu atrăgea atenția că este vorba despre niște triburi desprinse din nucleul vandalic, respectiv taifalii (cunoscuți în surse și ca *lacringi*; v. Diaconu 1965, 115-117)

⁴⁸ Șovan 2005, 192, respectiv depunerea unei cantități foarte mici din resturile incinerării.

⁴⁹ Șovan 2005, 193. Caracterul presupus creștin al mormintelor V-E, în baza lipsei de inventar (semn al cucernicieii), este cu totul înaintea vremii. În același secol IV, pe malul celălalt al Dunării, înhumații cert creștini aveau încă morminte bogate, chiar dacă unele particularități ale ritualului păgân (precum oalele cu prinos alimentar) tind să dispară. Mormintele complet lipsite de inventar, tocmai datorită rigorii impuse de Biserică, se vor găsi, în toată Europa, din veacul VII în sus.

- mediteranoizi = 48,76% (daci)
- nordoizi = 17,05% (germanici)
- proto-euroipoizi = 13,04 (Cromagnon – seminții neolitice)
- dinarici = 12,19% (tip sarmatic)
- alpini 5,78% (un amestec de dinaric și mongoloid - tip sarmatic)
- est-euroipoizi = 3,08% (sarmatic)
- mongoloid = 0.07% (sarmatic)
- => sarmații ar aduna 21.12%

În legătură cu lista de mai sus ar fi de menționat imediat că nu este vorba decât rareori despre tipuri antropometrice „pure” (doar 14.5% din cazuri), în listă fiind evidențiate doar caracteristice dominante. Despre mediteranoizi ar fi de adăugat că este un caracter antropometric pentru seria feminină, tipul fiind foarte slab reprezentat pe seria masculină. Dimorfismul sexual antropometric a fost sesizat în multe necropole ale evului mediu timpuriu⁵⁰, presupunând o coabitare recentă a două populații net distincte, ceea ce în cazul de la Mihălășeni este relativ plauzibil. Situația mai are o consecință, și anume existența unor așezări pereche, cu reglementări exogame; simplu, în zona așezării de la Mihălășeni ar trebui să existe o altă așezare, cu un dimorfism sexual similar, în care termenul dominant al mediteranoizilor apare pe seria masculină. Însă ipoteza „jumătăților de clanuri” este doar una dintre posibilități. Cealaltă este ipoteza raptului conjugal *manu militari*.

Un alt element interesant, din raportul antropometric, este sporirea procentuală a nordicilor, pe etape, de la 11% în faza inițială, la 18% la sută în faza finală⁵¹, adică pe parcursul unui secol. Aici presupunem fie alimentarea comunității cu elemente nordice (puțin probabil), fie așezăminte sociale care favorizează proliferarea unei anume tip de populație.

O singură corecție importantă ar fi de făcut aici: autorul face o confuzie regretabilă între „structura etnică a populației” și caracterizarea ei din punct de vedere antropometric, împărtășind mitologia „poporului unic”. Discuțiile din literatura recentă sunt mult prea ample pentru a le relua aici, fie și într-o formă rezumativă, însă între procesele de constituire a identității etnice, pe de o parte, și rasă, pe de alta, *nu există nici o legătură*⁵². Etniile se nasc în jurul unor crize sociale și a unor lideri carismatici care arată mulțimii o ieșire (precum Moise), nu în pe baza unei origini comune, totdeauna clamate dar mai totdeauna inventate.

Semnale arheologice ale unor remanente etnice sunt puține. De exemplu, 5% din mormintele de înhumație au „praguri” (marginii înălțate pe longitudinea gropii), obicei atribuit sarmaților⁵³, însă raportarea antropologică sugerează o prezență a acestora în

⁵⁰ Teodor 2001, 252-254, cu discuția și bibliografia.

⁵¹ Șovan 2005, 194.

⁵² Anghelinu 2003, 104-107; Curta 2006, în special cap. 1; Geary 2007.

⁵³ Vornic 2006, *passim*. Cu câteva decenii în urmă Gh. Diaconu (1965, 49) dădea o explicație mult mai empirică, dar posibil corectă: mormintele cu „paguri” (zone de pământ cruțat, la săpare, cu aspect și funcțiune de laviță, pe care se așeza inventarul funerar mare, precum recipientele

proporție de o cincime. Discrepanța cifrelor poate fi diminuată prin analiza amănunțită a inventarelor, evidențiind elemente disparate precum vasul-afumătoare din M. 146, pandantivele în formă de căldărușă, de fier (11 morminte)⁵⁴, sau oale lucrate cu mâna care au bază foarte lată și profilată⁵⁵.

Acesta fiind cadrul general, să vedem care este locul chihlimbarului în această mare necropolă. Trebuie spus că frecvența mărgelilor în cimitir este apreciabilă; deși lipsesc cifre de sinteză în această materie, ele sunt de găsit în cca 20% dintre morminte, ceea ce indică, pe de o parte, o apropiere de modelele carpice de la sfârșitul provinciei romane Dacia, și o departare de modelele romane urbane din aceeași epocă. Și de această dată principalul vector al modei este etnia sarmaților.

Există cu totul 14 mărgelile de chihlimbar, ceea ce nu este foarte mult, însă acestea se distribuie în inventarul a 11 complexe funerare, generând un procent de 2.56% din totalul mormintelor de înhumăție, dar 3.55% din totalul mormintelor feminine⁵⁶. Facem calculul prin raportare la morminte feminine deoarece expertiza antropologică a raportat femeii pentru toate cazurile analizabile (adulți), iar mormintele de copii pot fi declarate fără probleme ca având o structură de inventar tipic feminină. Distribuția pe vârste a acestor morminte este una echilibrată:

- infans I (copil sub 7 ani) = 4
- adult (femei peste 20 de ani) = 2
- matur I (femei peste 30 de ani) = 3
- matur II (femei peste 40 de ani) = 2

Raportul grupelor de vârstă reflectă probabil destul de fidel raporturile generale din necropolă (și epocă); lipsesc din listă grupa infans II și adolescențele, adică grupele de vârstă cele mai puțin vulnerabile. Lista de mai sus demonstrează că chihlimbarul este un material alocat – cel puțin în împrejurări funerare – în mod egal tuturor grupelor de vârstă, pentru persoane de sex feminin.

Grupul celor 11 morminte face parte din grupa bogată a necropolei, deși nu reprezintă tocmai o *grupă de elită*, ridicată clar și detașat de-asupra celorlalți. Poziția

ceramice) sunt pur și simplu morminte bogate, săpate deci mai larg și organizate pentru o “scenografie” mai spectaculoasă.

⁵⁴ Atribuite uneori sarmaților (Vornic 2006, 171), altelei vandalilor (care, oricum, au morminte de incinerăție), v. Șovan 2005, 162. Ele par de origine vandalică (cultura Przeworsk), vehiculate de taifali în bazinul superior al Nistrului, prin secolul III, zonă tampon cu triburile carpice și sarmatice, care împrumută acest element (Diaconu 1965, 117).

⁵⁵ De ex. Șovan 2005, pl. 311/ 91, 92, 99, 100; sunt însă mai multe. Atribuirea lor sarmaților îmi aparține.

⁵⁶ Raportul antropologic formulat de Octavian Șovan este orientat aproape exclusiv pe direcția „etnică”, lipsind considerațiile – foarte necesare – asupra expectației de viață sau a raportului între sexe; mi-am permis să consider, de o manieră generică, că subiecții de sex feminin ar reprezenta 60% din populație (există o compensare naturală a mortalității sporite la femei, datorită nașterilor). Cifra reprezintă doar o bază de calcul, nu o mărturie de veritate, și este rezultatul unei experiențe semnificative pe cimitire medievale (cca 1000 de morminte cercetate la Giurgeni și Brănești, în prima parte a anilor 90), cât și a aprecierii că cele două societăți – cerneahoviană și medievală – nu pot fi structural foarte deosebite.

rituală este în decubit dorsal cu mâinile aliniată pe lângă corp (cu minime variații de genul coatelor ușor depărtate sau a palmelor pe bazin). Inventarul tipic, alături de colierul de mărgelă, este compus dintr-o „supieră” (un castron înalt) și minim un castron și un ulcior din pastă cenușie fină, cel puțin o oală sau/ și castron din pastă cenușie zgrunțuroasă, un pahar (ceramic) sau căniță, o oală lucrată cu mâna, o fibulă, dar și oase de animale, ca parte a ofrandei alimentare (de obicei la picioare). Există și obiecte care nu apar de o manieră sistematică, dar suficient de frecvent (cca. jumătate din cazuri) pentru a fi considerate ca aparținând unei descrieri standard, așa cum ar fi pieptenii, fusaiiolele și scoicile marine. Acestea li se adaugă și alte obiecte, relativ mai rare (cuțite, pandantivi de os, cercei etc).

Pentru a înțelege mai bine locul pe care cele 11 morminte îl au în ansamblul necropolei, am recurs la comparații statistice, care sunt rezumate în tabelul de mai jos:

TABEL
pentru estimarea coeficientului de dotare
a mormintelor cu mărgelă de chihlimbar din necropola Mihălășeni

categorie	total	referință (morminte)	coef. 1	lot chihlimbar	coef.2	comparație
fibule	155	310	0.50	11	1.00	200%
fib. argint	27	310	0.09	4	0.36	418%
fib. bronz	117	310	0.38	7	0.64	169%
cataramă	69	520	0.13	1	0.09	69%
cataramă argint	7	520	0.01	1	0.09	675%
piepteni	91	310	0.29	5	0.45	155%
mărgelă	1604	310	5.17	317	28.82	557%
m. carneol	80	310	0.26	14	1.27	493%
m. coral	319	310	1.03	92	8.36	813%
m. sticlă	1165	310	3.76	209	19.00	506%
pandantivi & amulete	90	520	0.17	12	1.09	630%
scoici marine	14	310	0.05	5	0.45	1006%
recipiente lut	1219	520	2.34	75	6.82	291%
rec. pastă fină	709	520	1.36	46	4.18	307%

Tabelul compară cele mai uzuale obiecte apărute în grupul mormintelor cu chihlimbar, plecând de la statistica acestor obiecte pe ansamblul necropolei (inclusiv mormintele de incinerare); numărul de *morminte de referință* este cel al tuturor mormintelor, pentru cazul în care tipul respectiv se distribuie în mormintele ambelor sexe, sau doar la 310 morminte, considerate (teoretic!) a aparține părții femeiești, în cazul în care tipul respectiv se distribuie numai sau aproape numai în această categorie; *coeficientul 1* este un raport între numărul de piese și numărul de morminte (răspunzând la întrebarea „câte fibule – de exemplu – se găsesc într-un mormânt, în medie?”); în *lot chihlimbar* se precizează câte obiecte din acea categorie se distribuie în lotul celor 11 morminte; *coeficientul 2* este media numărului de piese raportat la cele 11 morminte;

comparația procentuală arată cu cât este mai „bogat” lotul studiat decât media necropolei (baza de referință = 100%).

Comparația ne arată că grupul celor 11 este similar celorlalte doar pentru categorii de inventar modeste, „de toată ziua”, precum ceramica sau cataramele. Diferența socială se edifică pe obiecte scumpe, de import, dacă se poate exotice, și a căror posesie certifică un anumit status social⁵⁷. Cataramele simple, ieftine, sunt cam la toată lumea; cataramele de argint sunt însă de 7 ori mai multe în grupul de 11; similar, fibulele de bronz – un obiect de prestigiu în sine – sunt *ceva mai multe*, dar fibulele de argint sunt de 4 ori mai multe. Tabelul reflectă cu nesperată acuitate ceea ce în epocă va fi însemnat *valoare*; cele mai „scumpe” articole sunt cele tropicale, precum scoicile marine⁵⁸ și coralul. Ce poate fi mai „exotic” de atât? Este, în corelativul epocii noastre, precum o colecție privată de roci lunare sau meteoriti...

Acum, că am înțeles care era poziția socială a mormintelor cu chihlimbar, ar fi interesant de văzut care este corelația cu datele antropometrice. Există o anumită discriminare „etnică”? Din cele 11 morminte au putut fi expertizate, din acest punct de vedere, normal, doar cele ale adulților, din care avem 3 de tip mediteranoid, 3 din tipurile considerate de autor „sarmatice” și două din tipul nordic. Tipul mediteranoid este relativ defavorizat, pentru că la o prezență de 49%, în populație, există, în lotul cu pricina, doar o distribuție de 37%; dacă însă vor lua în considerație și chestiunea dimorfismului sexual, amintită anterior, atunci subreprezentarea tipului mediteranoid este mult mai severă (cifra corectată fiind în jur de 20%). Grupa nordică este ușor suprareprezentată (25% în loc de 17%), iar grupa sarmatică are o reprezentare încă și mai bună (37% în loc de 21%). Aș spune, concludiv, că nu sunt surprize. Germanicii erau elementul social dominant. Cât despre suprareprezentarea subiecților presupuși sarmați, ea se datorează, în bună măsură, faptului că sarmații sunt poporul care a impus moda mărgelilor la Dunărea inferioară și mijlocie, transferând-o în primul rând populațiilor cu care au conviețuit, dar stimulând și interesul romanilor pentru acest produs (ei fiind... producătorii). Iar lotul celor 11 morminte este unul cu multe mărgeli, pentru care prezumția unei filiații sarmatice nu poate fi decât foarte puternică, de la bun început.

Încercarea de a obține o vedere de ansamblu asupra realităților din necropolele cerneahoviene ar fi cu totul iluzorie în cadrul unui proiect de cercetare de cu totul altă factură. Am încercat însă să văd în ce măsură datele obținute pentru distribuția chihlimbarului în necropola de la Mihălășeni se verifică în alte exemple din același areal cultural.

Necropola de la *Budești* se află în Republica Moldova, în apropiere de Chișinău, în zona Nistrului mijlociu, adică într-o poziție încă și mai centrală în conglomeratul cerneahovian. Numărul de morminte este aici ceva mai mic, respectiv 372, adică o bază statistică ceva mai restrânsă. Din acestea, 240 (64.5%) sunt de înhumăție, iar restul de

⁵⁷ Curta 2006, 239.

⁵⁸ Cele mai multe scoici sunt *Murex*, adică cele din care se extrăgea purpura cu care se împodobeau capetele încoronate; să fie o întâmplare? Acestea provin, cel mai probabil din Golful Persic, importate pe lungi căi de uscat (poate și un tranzit peste Marea Neagră) și erau, cu singuranță, foarte scumpe.

incineratie, adică o necropolă birituală dintre cele mai obișnuite, cu o majoritate consistentă a cazurilor de înhumare. Orientările mormintelor sunt, și aici, la fel de obișnuit, cele Nord-Sud (predominante) și cele V-E, și în acest caz contemporane, existând suprapuneri stratigrafice de ambele feluri; și aici mormintele V-E, prezumtiv creștine, sunt minoritare (20%). Și aici mormintele de incinerție sunt de aceleași două tipuri majore, în urnă sau direct în groapă, iar proporția este cea obișnuită (60% cu resturile de incineratie direct în groapă⁵⁹). Și aici depunerea resturilor de cremație este una simbolică.

Există numeroase alte aspecte comune care pot fi evidențiate la necropolele cerneahoviene, între care ar fi interesant de subliniat aici prevalența inventarului feminin. Exceptând mormintele regale sau princiare, care fac un caz aparte, în necropolele obișnuite ale epocii, se observă inventarul mult mai generos al mormintelor de femei, în special în mediu germanic. Studii aprofundate ale necropolelor germanice au demonstrat că substanța etnică este de găsit în astfel de morminte, cele ale bărbaților având mai degrabă un aspect utilitar și „pan-european”, în care vom regăsi unelte și arme, cele mai eficiente difuzându-se imediat și făcând dificilă – dacă nu imposibilă – orice atribuire „culturală”. În aceste condiții, elementele definitorii ale unei comunități se regăsesc în primul rând în portul feminin⁶⁰. Accentul „național” se transpune, finalmente, pe un set de identificatori relativ elaborat (oale de diverse tipuri, mărgelile diverse, catarama, fibule, etc), deci și relativ bogat, sau, pentru a fi ceva mai exact, *pe un set de obiecte aranjat într-un fel anume*. Din cele trei morminte clasificate de Vlad Vornic drept cele mai bogate, doar unul este de bărbat, iar din celelalte două unul este singur sarmatic. Demn de subliniat – nici unul din acestea nu conține chihlimbar.

De altfel, mormintele cu chihlimbar de la Budești sunt relativ puține: două cu totul, din care unul de înhumatie și unul de incineratie. Acest raport statistic modest (0.5%) ar putea fi re-evaluat de rata mare a jefuirii (59% dintre morminte sunt deranjate din vechime), putând fi ilustrat și pe alte categorii de inventar (rata de prezență a fibulelor este de 0.1, adică de 5 ori mai mică decât la Mihălășeni). Un detaliu anume credem că aruncă o lumină reală asupra sărăciei – relative – a acestei necropole, și anume absența mărgelilor de coral, identificate mai devreme, pentru necropola de la Mihălășeni, ca făcând parte din setul de obiecte *distinctive* ale unui rang social înalt.

Cele două morminte de la Budești care conțin chihlimbar sunt între cele 5 enumerate de autor ca având foarte multe mărgelile, ceea ce arată din nou asocierea „funcțională”, cât și preferința marcată a elementelor sarmatice din conglomerat pentru acest tip de podoabe.

Remarcabilă este recuperarea unei mărgelile de chihlimbar dintr-un mormânt de incineratie. Acest lucru este posibil doar fiindcă *nu tot inventarul funerar* este ars pe rug, o parte fiind depus direct în mormânt⁶¹.

⁵⁹ Vornic 2006, 161-163, 169.

⁶⁰ Curta 2006, 173, 175, 177-178.

⁶¹ *Majoritatea* mărgelilor din mormintele de incineratie sunt trecute prin foc (Diaconu 1965, 109), adică *nu toate*. Nu există o evidență statistică a fenomenului, deci nu avem bază de calcul.

În concluzie, necropola de la Budești, deși aflată mai aproape de centrele de putere răsăritene (gotice), nu reflectă o comunitate bogată, nici aflată pe ruta principală de distribuție a chihlimbarului.

Cifrele statistice de la Mihălășeni se verifică în schimb, mult mai bine, pe cea mai importantă necropolă cercetată în Câmpia Română, la Târgșor (lângă Ploiești). Autorul monografiei distinge, în perimetrul necropolei, trei faze distincte, care pot fi considerate trei necropole distincte:

- necropola sarmatică, de numai 20 de morminte (înhumație Nord-Sud, cu deformări rituale ale craniului), dată larg în secolul III p. Chr.⁶²;
- necropola „geto-dacică” – adică vreo 8 morminte din cele 110 morminte de incinerare ale ansamblului, dată la limita secolelor III-IV p. Chr.⁶³;
- o necropolă cerneahoviană, birituală ca multe altele, compusă din 102 morminte de incinerare și 157 morminte de înhumație (61%), cu orientarea de bază N-S⁶⁴.

Descoperiri de mărgelile de chihlimbar s-au făcut în necropola sarmatică și în cea cerneahoviană; vom începe cu cea din urmă.

În necropola cerneahoviană de la Târgșor au fost găsite mărgelile de chihlimbar în nu mai puțin de 6 morminte de înhumație, ceea ce dă rata de 3.8% din cele 157 de morminte, și o rată corectată de 6.4% dintre mormintele prezumtiv feminine, superioară deci necropolei de la Mihălășeni (aproape dublă). Nu beneficiem de o analiză antropologică, nici măcar pentru separarea sexelor, însă inventarul relativ bogat permite fără mari probleme atribuirea acestor morminte părții femeiești a comunității⁶⁵. Ca regulă generală, în fiecare complex apare doar o singură mărgică de chihlimbar, chiar în cazul unor coliere elaborate (M.181, M.239), excepție făcând numai M. 85, dar nici acolo nu sunt decât trei exemplare; acest tip de distribuție – simbolică – a pieselor de chihlimbar în coliere este similară cu situația de la Mihălășeni, demonstrând raritatea – și, indirect, prețul – acestui material.

Ca distribuție pe grupe de vârstă, avem aici doi copii (mici), o adolescentă (elementul lipsă de la Mihălășeni) și trei femei adulte, de vârstă nedeterminată (dar probabil nici una foarte în vârstă, după conservarea scheletului), distribuție perfect similară *cazului* analizat. Cel puțin una dintre femei urmează moda sarmatică, șiragul de

⁶² Diaconu 1965, 19-20.

⁶³ Diaconu 1965, 30-31. Este însă discutabil în ce măsură 8 morminte amestecate între altele 110 de incinerare, ar putea constitui o „necropolă”; nu mă îndoiesc că redactarea monografiei a fost influențată și de elementul politic, sau, cu un termen actual, de „corectitudinea politică” și autocenzură. Cunoscând câte ceva din biografia lui G. Diaconu, aș spune că este absolut de înțeles; pe de altă parte, avem astăzi datoria de a corija astfel de „filtre” politice.

⁶⁴ Diaconu 1965, 36, și diverse date colaționate (inclusiv număratoarea mormintelor în catalog – p. 53-70). Curios, nu? Lipsesc „creștinii” V-E, deși suntem atât de aproape de Dunăre...

⁶⁵ O problemă – aparentă – poate fi sesizată în cazul M.258, care nu are colier de mărgelile, ci doar mărgică de chihlimbar, un cuțit, dar și fibule pereche; purtarea fibulelor-pereche este specifică numai pentru femei (Șovan 2005, tabelul 2, p. 206-209; de observat că aici fibulele lipsesc *cu totul* din mormintele bărbaților).

mărgelile fiind descoperite între picioare, adică cusut pe pulpana hainei. Setul de inventar funerar este cel obișnuit, compus din mai multe sau mai puține oale, din toate clasele, inclusiv din cele modelate cu mâna⁶⁶, la care se adaugă, nesistematic, dar sistemic (deci în acord cu obiceiurile cerneahovienilor), fibule, piepteni, cataramă, mai rar cercei.

Un caz care intrigă și mai mult este *necropola sarmatică de secol III* de la Târgșor. Gh. Diaconu considera că între sarmații de secol III și cei de secol IV, din una și aceeași necropolă de la Târgșor, nu ar exista nici o legătură, cei dintâi nefiind parte a imperiului gotic, refugiindu-se probabil dincolo de Dunăre când presiunea gotică la Dunăre a devenit prea puternică; sarmații de secol IV ar fi cei pătrunși în Muntenia odată cu preluarea controlului de către goți, deci de origine orientală recentă. De altfel, între cele două grupuri pot fi contabilizate mai multe diferențe, între care deformările craniene rituale la sarmații de secol III (absente ulterior), sau uzul mărgelilor de lapislazuli, care dispar apoi⁶⁷.

Această necropolă sarmatică de secol III, compusă din numai 20 de morminte (din care 4 fără inventar), produce o recurență neașteptată de mărgelile de chihlimbar, respectiv 4 morminte. Unul dintre aceste cazuri (M.205) este discutabil, nu numai fiindcă este considerat de descoperitor ca fiind bărbat, dar și fiindcă unica mărgică – de chihlimbar – descoperită în interiorul mormântului se afla *în groapa de jefuire*, putând ajunge acolo întâmplător (cca o treime din descoperirile mărunte dintr-o necropolă provin din „nivelul de călcare”, datorită răscolirii repetate a pământului pentru săparea mormintelor). Chiar și așa, 3 morminte din 20 înseamnă 15%, iar 3 din 12 (rata feminină teoretică) înseamnă 25%, cifre fără echivalent.

Comparația datelor statistice din trei necropole cerneahoviene, din areale geografice diferite, cu alăturarea unei mici necropole sarmatice mai vechi, ne va permite câteva ipoteze în legătură cu difuziunea chihlimbarului în secolele III-IV. Înainte de aceasta, va trebui însă să vizităm rezultatele furnizate de laboratoarele parte în proiect.

⁶⁶ Ceea ce nu va fi interpretat sub semnul „sărăciei”; G. Diaconu face o observație foarte interesantă despre funcția funerară a oalelor „poroase” (de „proastă calitate”), spunând că „în cazul în care mormântul conținea mai multe vase, vasul poros lucrat cu mâna ocupa o poziție centrală”, că în acestea s-au descoperit cărbuni, dar niciodată alte vase sau oase, ceea ce demonstrează un lucru interesant, și anume că nu erau folosite ca recipiente pentru ofrandă alimentară, ci ca vase *de cult* (așa-numitele „afumătoare”).

⁶⁷ Diaconu 1965, 114.

4.3.3. Necropola de la Beroe

Arheologia funerară pentru epoca romană imperială târzie nu este încă perfect constituită ca un domeniu de cercetare bine conturat, similar necropolelor cerneahoviene. Din acest motiv nici nu erau multe opțiuni de făcut, în căutarea unei necropole mari și publicate monografic. Am ales necropola publicată postum pentru Aurelian Petre, de la Beroe (Piatra Frecăței, jud. Constanța).

Trebuie spus că salvatoarea monografie este departe de a fi un exemplu de publicație arheologică, de la numerotarea aiuritoare a mormintelor⁶⁸, etalarea în catalog, în „ordine cronologică”, continuând cu absența totală a asistenței antropologice și încheind – doar pentru a nu lungi lista – cu condițiile de penurie crâncenă din epocă (1987), rezultând fotografiile înghesuite pe hârtie de ambalaj (din vremea aceea...). Chiar și așa, numărul mare de morminte și catalogul cu descrieri destul de răbdătoare pot valorifica monografia drept un prețios instrument de lucru⁶⁹.

S-au cercetat, la Beroe, nu mai puțin de 1133 de morminte, din care 1128 de înhumate, ansamblu databil între secolele II-VII (probabil doar începutul). Mormintele de incinerare se grupează pe primul secol și ceva a necropolei, tranziția realizându-se spre finalul secolului al III p. Chr, adică înaintea Edictului de la Milan (313), prin care Constantin cel Mare permitea bisericii creștine să funcționeze pe teritoriul statului roman. Faptul în sine este interesant și poate fi pus doar parțial pe seama influenței unor populații barbare pătrunse pe teritoriu, precum sarmații (care însă se înmormântează N-S), ci, cu mult mai multă siguranță, pe seama unei expansiuni progresive a credințelor și practicilor creștine. Acest proces pare să fie inițiat, în Dobrogea, pe coasta maritimă a orașelor grecești, primele receptive la prozelitismul de expresie greacă, înhumarea generalizându-se acolo cu cca jumătate de veac mai timpuriu⁷⁰.

Morminte care au în inventar mărgelile de chihlimbar, la Beroe, sunt 20, ceea ce înseamnă 1.8%, din mormintele de înhumate, și 3% din populația prezumată feminină⁷¹, cifre modeste prin comparație cu necropolele cerneahoviene. Nu există statistici asupra frecvenței colierelor de mărgelile, dar aceasta este sigur inferioară necropolelor Cerneahov, ceea ce ar explica o parte a decalajului.

Așa cum spuneam, nu există un raport antropologic asupra necropolei; din motive lesne de înțeles, am încercat să stabilesc, fie și cu aproximație, grupa de vârstă a

⁶⁸ Notațiile au rămas la stadiul de convenție provizorie de șantier, de forma Axxx, Bxxx, Cxxx, nerenumerotate, fapt în parte explicabil prin dispariția timpurie și neașteptată a autorului.

⁶⁹ Petre 1987. Mă întreb totuși cine va avea curajul să încerce să formalizeze datele într-o bază de date... Problema este că trebuie să fii dispus, de la început, să schimbi de trei ori lentila de la ochelari, pe parcursul încercării.

⁷⁰ Petre 1987, 89-90.

⁷¹ Am aplicat și aici prezumția că femeile reprezintă 60% din populația adultă, ca și la Mihălășeni. Am avut bucuria de a-mi confirma presupunerile la susținerea publică a tezei de doctorat a lui Andrei Soficaru (20 ianuarie 2009), despre necropolele din Scythia Minor, doctorandul afirmând, în baza expertizelor în peste 10 necropole din Dobrogea romană târzie, predominarea netă a subiecților feminini.

subiecților, după mărimea scheletului sau după stadiul de conservare a oaselor (despre care autorul săpăturii dă relativ multe detalii). A rezultat următoarea situație:

infans I (copil mic)	3
infans II (copil de 7-12 ani)	3
adolescent sau adult (femei tinere)	7
matur II (femei de vârstă medie)	1
matur III (femei în vârstă)	3
matur indeterminat	2
nedeterminat	1

Distribuția pe grupe de vârstă pare, chiar și în aceste condiții improvizate, similară cu cele constatate pe necropola de la Mihălășeni. Singura diferență relativă este constituită de prezența procentual ceva mai redusă a copiilor la Beroe, ceea ce deschide întrebarea dacă mortalitatea infantilă era mai mică (dubitabil), sau alocarea acestor resurse către fete era mai redusă. Dotarea acestor morminte de copii nu numai că nu pare inferioară adulților, dar este chiar ceva mai bună, așa cum rezultă din analiza inventarului mormintelor în cauză, expusă în tabelul de mai jos (au fost excluse măregele, pentru o imagine compactă):

Tabel cu inventarul mormintelor de la Beroe
care conțin chihlimbar
(măregelele sunt excluse)

grupa vârstă	morm. nr	material	obiect	buc
infans I	A237b	argint	cercel	2
infans I	A237b	argint	fibulă	1
infans I	A237b	ceramică	vas miniatural	1
infans I	B030	bronz	brățară	2
infans I	B030	bronz	cercel	2
infans I	B030	os	pieptene	1
infans I	C087	bronz	brățară	1
infans I	C087	bronz	cercel	1
infans II	A108	bronz	cercel	2
infans II	A108	bronz	monedă	1
infans II	C135	ceramică	ulcică	1
infans II	C135	os	pandantiv	1
infans II	C135	sticlă	perlă-pandantiv	1
infans II	E044	bronz	cercel	2
infans II	E044	bronz	inel	1
adult	A228	argint	cercel	2
adult	A228	argint	fibulă	1
adult	A228	bronz	torques	1
adult	B017	bronz	cercel	2
adult	B017	fier	brățară	1
adult	C044	fier	inel?	1

grupa vârstă	morm. nr	material	obiect	buc
adult	C044	piele	punguță?	1
adult	C044	sticlă	recipient	1
adult	E133	bronz	cataramă	1
matur II	A314	ceramică	amforă	1
matur III	D022	bronz	cercel	2
matur III	D022	bronz	placă	5

Din analiza tabelului se vede că cerceii reprezintă inventarul feminin cel mai obișnuit, mai ales pentru grupele de vârstă inferioare, adică un prim element net de diferențiere față de situația din *barbaricum*. O recurență bună mai apare pentru brățări și fibule, celelalte articole fiind mai degrabă izolate, inclusiv ceramica, fiind vorba despre tipuri net distincte. Această diversitate a inventarului – altul decât mărgelile – face dificilă inclusiv oricare tentativă de judecată cronologică, în condițiile în care descrierile de piesă sunt sumare, clasificările pe tipuri de piese – aproape inexistente, cu excepția mărgelilor, iar ilustrațiile sunt adesea inutilizabile. Sigur, Petre își datează complexele, însă multe datări sunt îndoielnice, și am să exemplific. Cel mai adesea cronologia este datorată unei analogii interne a necropolei, urmând judecata aplicată mormântului C135, care ar avea o mărgea de un tip foarte rar (IX B în clasificarea lui), care ar fi analoagă celei din mormântul B115, care s-ar data după mormântul A314, care seamănă cu A108, care are o analogie în A434... Aici m-am oprit⁷², constatând că C135 (primul din serie) era propus pentru o datare în sec. IV, iar A108 în intervalul imediat superior. De altfel, motive de dubii sunt destule, câtă vreme Petre datează mai multe morminte care au mărgelile de chihlimbar tip VIII (amulete)⁷³ în secolul IV, deși acestea nu apar în necropole Cerneahov.

Reperere cronologice utilizabile, din lotul celor 20 de morminte analizate, sunt următoarele:

- mormântul D27, care conține în umplutura superioară o oală mică, cu ansă, datată de autor în sec. II-III, considerată rătăcită (dintr-un mormânt de incinerare anterior)⁷⁴, dar care, întregă fiind, nu poate aparține decât D27, motiv pentru care acest mormânt poate fi considerat cel mai timpuriu din serie (sfârșit de sec. III);
- mormântul A108, care conține o monedă perforată și foarte tocită, care nu poate fi citită, dar a fost încadrată tipologic la sfârșitul sec. IV sau la începutul veacului următor; așa cum și Petre aprecia, mormântul, în baza tocirii monedei, nu poate fi mai timpuriu de mijlocul sec. V; nota bene, colierul copilului include mărgelile de chihlimbar tip amuletă (VIII în clasificarea autorului)⁷⁵;

⁷² Petre 1987, 38-39 pentru C135, apoi căutați dv. în "index", care, ca și catalogul, este prezentat cronologic, ordinea rezultată este de genul: A405 – C44 – A94 – C49 etc, singura șansă fiind de a parcurge integral cele 4 pagini

⁷³ Vezi Anexa 3, Tabel I, pozițiile nr. 62-69.

⁷⁴ Petre 1987, 14.

⁷⁵ Petre 1987, 49-50. Pentru probleme de tipologie a mărgelilor – v. Anexa 3, Tabel 1.

- mormântul B30, tot de copil (handicapat? un detaliu interesant pentru purtătorii de chihlimbar...), are în inventar un pieptene de os bilateral, care îl face și pe autor să dateze mormântul, corect, la limita secolelor V-VI;

Dacă limita inferioară a lotului studiat nu face probleme speciale, o discuție ar putea avea loc despre limita superioară a lotului studiat. Din cele 20 de morminte, o relativă majoritate sunt datate larg în secolul IV (8), 5 la limita secolelor IV-V, doar 3 de-a lungul veacului V, două la limita veacurilor V-VI și unul singur în sec. VI. Descreșterea cifrelor spre final, dar mai ales diagnosticul singular pentru sec. VI, avertizează asupra unei probleme legate de aprovizionarea cu chihlimbar, cel puțin pentru ultimul veac de funcționare a necropolei. Aici Petre nu avea cum să se înșele prea tare, fiindcă datările de secol VI sunt probabil cele mai clare dintre toate. Partea finală a planșelor – și ele aranjate cronologic – prezintă cel puțin 20 de piepteni bilaterali, de modă gepidică⁷⁶, cu apariție după jumătatea veacului V, dar mult mai multe catrame de tip Sucidava, care se datează destul de precis în sec. VI⁷⁷, și *care lipsesc cu totul din lotul studiat*.

Pe baza reperelor cronologice din cele trei morminte de mai sus am încercat o înseriere a mărgelilor din cele 20 de morminte, tentativă reprezentată în Tabelul din Anexa 3. În respectivul tabel, pe rânduri avem o concatenare de trei termeni: numele obiectului, clasificarea morfologică (Petre) și materialul. S-a lucrat numai cu mărgelile, cu excepția câtorva obiecte-reper. Pe coloane avem tot o concatenare de termeni ai bazei de date, primul fiind un număr „simbol” sugerând un post-quem (unde „276” va fi citit finalul veacului III, „301” – începutul secolului IV), iar al doilea termen este chiar identificatorul mormântului. „301-A371” se va citi deci „mormântul A371, datat în secolul IV”. În prelucrarea tabelului, în tentativa de încropire a unei înserieri, am încercat să nu mut coloanele foarte departe de poziția cronologică indicată de autor (ceea ce nu s-a demonstrat nici simplu, nici măcar posibil), iar în deplasarea rândurilor să încerc să nu separ subgrupele cu adevărat asemănătoare (nu sunt totdeauna); de aici faptul că vom găsi blocuri compacte de subgrupe (11, 53, 15, 12 etc). Grupele nu sunt exprimate ca în original (IV 1 a, IV 1 b, etc), fiindcă cifrele latine sunt inutilizabile informatic, expresiile fiind convertite într-o pereche de cifre, din care prima reprezintă tipul, a doua – subtipul, adăugând litera, reprezentând varianta⁷⁸.

⁷⁶ Fără îndoială, pieptenul nu este o descoperire de ultimă oră în lumea romană. Nivelele anterioare ale necropolei de la Beroe *nu ilustrează însă nici un alt pieptene*. Succesul extraordinar al pieptenului gepidic poate fi și rezultatul „barbarizării” limes-ului, dar cu mult mai sigur reflectă o schimbare majoră de mentalitate a cetățenilor romani de la Dunăre, pentru care, neîndoielnic, învingătorii legendarului Attila nu puteau arăta decât demni de admirație.

⁷⁷ Teodor D. 1991. Profesorul ieșean consideră și posibilitatea ca astfel de piesă să fi fost folosite și dincolo de limita superioară a sec. VI, nu însă mai devreme de acest secol.

⁷⁸ Lierile mari și mici pentru exprimarea variantelor de subtip sunt din original (Petre 1987, pl. 149-151), și exprimă, cu aproximație, ideea de „mare” și „mic” (ca atribute pentru „mărgea”). Aceasta este o altă chestiune informatic imposibilă, fiindcă bazele de date nu discern analitic între litera majusculă și cea minusculă; acest lucru însă nu este imputabil lui Petre, care a scris într-o epocă la care noi nici nu aveam curajul să visăm la calculatoare. Pentru a evita această problemă am fost obligat inițial să notez literele mici ca litere duble (aa, bb, ...). Oricum, a se reține, reperul *mărime* nu este un reper *morfologic*.

Ocurențele de chihlimbar există numai pe câteva grupe și subgrupe din cele cu care a operat A. Petre:

- I 1 a (la Tabelul 1 = 11a) – mărgelile mici, sferoidale, un tip net dominat de sticlă (tip străvechi și, prin natura lucrurilor, destul de „atipic”; frecvent pe pulpanele hainelor sarmatice);
- II 1 A (= 21A) – mărgelile tronconice (piesă izolată; cu greu am putea vorbi de un „tip”; nu are replici pe alt material;
- IV 2 (= 42) cu variante – piese bitronconice, lunguiețe; tip dominat net de chihlimbar, care pare a fi materialul original; există doar două replici în sticlă, în două morminte diferite; tip uzual în necropolele cerneahoviene;
- V 4 și V 5 sunt virtual unul și același lucru: mărgelile de plan cvasi-rectangular, cu colțurile mult rotunjite, cu înălțimea (= axul perforației) aproximativ egal cu lățimea planului (= „diametru”); situația subgrupelor 54 și 55 este similară cu cea a grupei 42: sunt realizate aproape exclusiv din chihlimbar, existând o singură replică (o bucată!) realizată din sticlă (posibil identificare greșită);
- I 6 (= 16) este și ea o variantă dominată de chihlimbar, fiind o mărgea cu aspect inelar; „varianta” I 6 C este însă cu totul altceva, având un plan trigonal cu colțuri rotunjite și un profil asimetric, realizat și din sticlă, și din chihlimbar, fiind greu de evaluat care constituie modelul, însă, oricum, cu un istoric complicat, care urcă din preistorie
- VIII 1 și 2 sunt variante de design diferite pentru unul și același lucru, redat de arheologi în felul cel mai diferit⁷⁹, dar pe care îl vom numi *pandantiv amuletă* (Tabelul 1 de la Anexa 3, tipul K în clasificarea mea); această morfologie este de găsit exclusiv pe chihlimbar⁸⁰.

Privind acum Tabelul 2 din Anexa 3, putem face câteva constatări:

- cele două morminte din finalul seriei (B30 – cel cu pieptenele bilateral – și D17) sunt lucrurile care se detașează cel mai clar, poziția lor la finalul seriei nefiind discutabilă;

⁷⁹ Pentru A. Petre sunt „punguțe”, prin analogie cu o pungă de bani legată cu sfoară (gâtuirea respectivă este primul lucru pe care un privitor îl remarcă); în documentele de patrimoniu de la ICEM aceeași formă este numită, nu tocmai neinspirat, „scarabeu”. În Anglia comparația cea mai la îndemână a fost „în formă de sticlă” (de bere, presupun; Henig 1984, 244). Tehnic vorbind este un „pandantiv”, fiindcă gaura de atârnare nu trece prin centrul de greutate al piesei, care „atârnă”. Ca „apariție”, ca sugestie imagistică – este o amuletă antropomorfă (sper să am ocazia de a face demonstrația).

⁸⁰ Ar putea aici intra în discuție tipul 91D, din sticlă Anexa 3, Tabel 1, nr. 63. Ar fi de discutat, totuși, în ce măsură această mărgică-pandantiv este o convertire a „pandantivelor-căldărușă” (de metal) din cultura Cerneahov, cât și dacă între pandantivele-căldărușă (cu urmașii pe sticlă) și „amuletele-pandantiv” din chihlimbar există o legătură (genetică sau „funcțională”, la nivel magic). Datorită decorației cu incizii radiale, tipul 91D (în clasificarea Petre) este și o variantă a mărgelilor de sticlă tip „floricică” (simulând petale). Tipul 91D nu există în lotul studiat, motiv pentru care analogia generică nu a fost sesizată imediat.

- la polul opus, în partea inițială a seriei, există un grup masiv de morminte care au mărele mărunte, rotunde, de modă sarmatică, nu mai puțin de 11 din 20 de complexe; care ar fi perioada în care utilizarea lor încetează ar fi sugerat de complexul A108, cel cu moneda tocită de la sfârșitul veacului IV, respectiv jumătatea sec. V; aceeași grupă timpurie a tabelului concentrează toate exemplarele de carneol (multi-fațetate, și acestea cu recurențe în cultura Cerneahov);
- același A108 face parte din grupul de morminte care au pandantive-amuletă de chihlimbar, alături de C44, care are probabil o datare similară; pandantive-amuletă mai există și într-o grupare ce pare pe tabel ceva mai târzie (A94 și A314), dar nu mai târziu de sfertul 3 al veacului V;
- pandantivele-amuletă nu apar în cele două morminte mai târzii ale seriei, sugerând că ele au fost vehiculate un timp scurt, posibil pe durata unei singure generații; singur – baza de discuție este aici prea mică și va trebui coroborată cu situația unor piese similare din alte necropole;
- cele mai târzii forme de mărele de chihlimbar sunt cele din subgrupa V 5 (Anexe, Tabel 1, poziția 22b);
- nu dispăre doar carneolul (încă din sec. IV), sau chihlimbarul (sfârșitul sec. V), dar și coralul lipsește din partea finală a necropolei; ultima recurență este în complexul E44, care ar putea data la mijlocul sec. V.

Să încercăm scurte concluzii pentru analiza lotului de la Beroe... Mărelele de chihlimbar sunt un articol cu circulație pe teritoriul Imperiului, la Dunărea de Jos, la un nivel statistic inferior siturilor proxime din *barbaricum*, dar la un nivel considerabil mai mare decât în unele teritorii occidentale ale Imperiului roman, precum Britannia, în care acest material a fost atât de rar încât unii arheologi cred chiar că pe parcursul secolelor III-IV *aurul nordic* nu a mai ajuns acolo⁸¹. Și aici chihlimbarul – alături de alte mărfuri „exotice” – definește un standing social superior. Tipologia mărelelor de chihlimbar urmează, în prima parte a sec. IV, tipologia mărelelor de sticlă, părand să nu-și găsească individualitatea ca podoabă și consolidând ipoteza asupra întreruperii aprovizionării cu chihlimbar de-a lungul veacului III⁸². Oricum, în perioadele imediat următoare apar forme de mărele care definesc podoaba de chihlimbar de o manieră aproape exclusivă, cum sunt mărelele biconice nefațetate (Anexa 3, Tabel 1, poziția 29), sau pandantivele-amuletă, pentru care există exclusivitatea producerii lor din chihlimbar. Oricum, după domnia memorabilă a lui Constatin cel Mare, uzul produselor „exotice”, precum coralul, carneolul și chihlimbarul intră în declin. Ultimul tip de mărele din chihlimbar, de formă cvasi-rectangulară în plan (Anexa 3, Tabel 1, poziția 22b), se produce – probabil la fața locului – la sfârșitul veacului V. Acest declin al produselor din import reflectă o decădere a resurselor, cu atât mai contrastantă cu cât în necropolele gepidice contemporane ele continuă să fie monedă curentă.

⁸¹ Henig 1984. Voi reveni asupra subiectului.

⁸² Această ipoteză nu poate fi decât relativă în condițiile în care sarmații de la Dunărea de Jos foloseau din plin acest material, iar filiera era, destul de probabil, una romană.

Desigur, această scurtă incursiune în lumea podoabelor feminine din lumea romană târzie este departe de a oferi o imagine consistentă. Multe din presupunerile formulate aici s-ar putea infirma la confruntarea cu materialul și situațiile din alte necropole. Am să exemplific.

În inventarul Muzeului Național de Istorie există 6 șiraguri de mărgelile de la Hârșova, din care 3 conțin chihlimbar. Singurele date existente despre aceste ansambluri sunt cuprinse în referatul de intrare în patrimoniu, prin care sunt datate în secolul IV, document semnat de specialiști în preistorie și ev mediu (sic), ceea ce m-a făcut să mă întreb asupra verității. Întâmplător sau nu, toate trei conțin amulete de chihlimbar, din tipul discutat anterior, ceea ce mi-a sporit atenția, fiindcă analiza de la Beroe sugerează secolul V pentru același tip de piese. La Hârșova există mai multe necropole de epocă romană: o necropolă tumulară de incinerare⁸³, care iese din discuție și prin datare, și prin rit, apoi un grup de cripte cu datare în deceniile 3-5 ale veacului IV, dar și o necropolă ceva mai târzie⁸⁴, care cuprinde, între altele, un mormânt de războinic germanic, cu topor de luptă și ceramică stampată (obișnuită în mediul gepidic, dar aceasta ar fi mult mai târziu) și cu monede de la Valens (cel omorât de vizigoți la Adrianopole, în 376) și Valentinian, mormânt care, probabil, nu depășește limita superioară a veacului IV, conform mai multor opinii. Pe de altă parte, din aceeași necropolă provin opaițe databile în sec. V. Care este exact locul mormintelor de femei cu mărgelile de chihlimbar – este greu de apreciat acum, înainte de publicarea complexelor. Și aici aș opta tot pentru jumătatea veacului V. Pe de altă parte, faptul că apare *un singur tip dominant* de mărgelile de chihlimbar (cel de tip amuletă), conținut în toate cele trei cazuri, sugerează o durată de funcționare scurtă a acestei a treia necropole de la Hârșova. Or, rămâne de văzut dacă acest interval se va strânge spre începutul veacului V, sau spre mijlocul acestuia.

⁸³ Cercetată și publicată de alt preistorician, C. Buzdugan, în *Cercetări Arheologice* 11, 2000, 2.

⁸⁴ Nerepublicată. Am beneficiat însă de informații foarte amabile din partea lui Ernest Oberländer-Târnoveanu, respectiv unul dintre arheologii care au cercetat-o.

4.4. Considerații asupra circulației chihlimbarului în Barbaricum de la huni la avari

Eugen S. Teodor

Pe la jumătatea veacului al IV-lea după Christos trecea Volga un neam nomad, provenit din stepele de la marginea Imperiului chinez, din Deșertul Gobi. Ei sunt de obicei clasificați drept popor „mongolo-turcic”⁸⁵, ceea ce reflectă suficient de clar subțirimea cunoștințelor existente despre originile lor, fiindcă „mongol” și „tiurcic” înseamnă două rase și două culturi distincte, inclusiv două rădăcini lingvistice diferite. Pe parcursul a unei generații secularii stăpâni ai stepelor caucaziene, alanii și sarmații iranici, sunt supuși și transformați în soldați ai noii puteri în mișcare. La 375 conglomeratul trece Donul, începând istovitoarea epopee pe care istoricii de astăzi o numesc *Marea migrație a popoarelor*, care începe acum, cel puțin după unele opinii⁸⁶; cel puțin dintr-un motiv – este adevărat: bulversarea produsă a fost fără precedent, antrenând zeci de popoare, de la Urali la Atlantic și Mediterana.

Din punctul nostru de vedere hunii nu pot fi considerați tiurcici, chiar dacă, în marea cailor mici vor fi fost antrenate elemente tiurcice. Iar punctul de vedere, aici, se formează în jurul chihlimbarului. În depărtatul ținut Stavropol, la Zdvizenskoe, în pusta caucaziană, a fost descoperit un mormânt de femeie care conține un accesoriu vestimentar (gentuță?) decorat cu plăci de chihlimbar prinse în caboșon⁸⁷, de o manieră similară stilului policrom care va domina următorul secol în arta decorativă aulică (a cărui material obișnuit sunt granatele). Mormântul este atribuit hunilor și mărturisește o atitudine net distinctă față de chihlimbar, comparativ cu tot ceea ce aveau să arate popoarele turcice Europei, în următorul mileniu.

Abordarea hunilor față de chihlimbar, viziunea lor asupra efectelor protectoare, era însă diferită față de mentalitățile comune în preajma Dunării, în prețuia venirii lor. Discurile de chihlimbar, de forma unei mărgeli discoidale, dar mai mari, apar ca buton de spadă în mai multe descoperiri germanice, de-a latul Europei⁸⁸. Distribuția obișnuită a chihlimbarului în complexe funerare rămâne însă cea cunoscută, în morminte de femei și de copii; morminte bogate⁸⁹... O frecvență relativ mare a descoperirilor de chihlimbar se păstrează și pe teritoriul României. Trebuie spus că, cu excepția perioadei inițiale (până la maxim 420), când călăreții stepelor au hălăduit în stepa Câmpiei Române, centrul de putere se deplasase pe teritoriul fostei provincii Pannonia, pe teritoriul de astăzi al

⁸⁵ Radu Harhoiu, în *Enciclopedia civilizației romane*, București 1982, sub voce *hunii*, punct de vedere reluat în *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei vechi a României*.

⁸⁶ Attila 2007, 22-23. Harhoiu 1998, 25-29, cu un istoric mai detaliat al perioadei.

⁸⁷ Attila 2007, 79.

⁸⁸ Attila 2007, 73 (Lébény, Ungaria), 155 (Europa răsăriteană, loc necunoscut), 310-311 (Viena).

⁸⁹ Attila 2007, 157, 167, 175 (asociat cu carneol), 320-321 (exemplar interesant, fiindcă este o femeie tânără cu deformare artificială a craniului, obicei oriental – sarmatic/ hunic – ajuns în Calvados, Franța; într-un alt mormânt de femeie apare o mărgea de chihlimbar cu decor radial – cu aspect de floare – cunoscut pe teritoriul României numai în exemplare executate pe sticlă)

României rămânând nuclee de putere germanice, subordonate hunilor; astfel de nuclee sunt sesizabile arheologic prin distribuția unor piese aulice tipice epocii (*stilul policrom*), mai ales în zona Buzăului, în Moldova (nordică, mai ales), dar și în Transilvania (mai ales nordică) sau Crișana⁹⁰.

Pe teritoriul României, pentru perioada corespondentă dominației hunice nu există necropole mari, ceea ce, în sine, exprimă mobilitatea sporită a populației⁹¹. Descoperiri însă există, iar unele – păstrând proporțiile – sunt chiar substanțiale. Astfel, în necropola de la Botoșani – Dealul Cărmidăriei, în care există 23 de morminte V-E, există și 3 a ale mărgelilor de chihlimbar⁹², adică un procent respectabil (13%). Mai mult, la Botoșani apare și cornalină, iar la Fântânele (jud. Biștrița-Năsăud) apare și coral⁹³, materiale dispărute din necropola romană de la Beroe încă din secolul IV, ceea ce subliniază faptul că problemele, la această epocă, sunt ale lumii romane, nu ale populațiilor din *barbaricum*⁹⁴.

Orizonturile funerare care succed Imperiului hunic, după jumătatea veacului V, deși marchează foarte semnificative evoluții de comportament funerar⁹⁵, nu înseamnă și modificări majore în utilizarea chihlimbarului. Frecvența utilizării acestei geme pentru confecționarea de mărgele și uzul funerar se conservă la cote obișnuite anterior, în cultura Cerneahov, așa cum este ilustrat de o mare necropolă (308 morminte) cercetată recent în împrejurimile Clujului, la Vlaha⁹⁶. Aici au fost descoperite în total 16 mărgele de

⁹⁰ Harhoiu 1998, 41-43.

⁹¹ Dacă am face abstracție de necropole, am putea crede însă că provincii întregi – precum Muntenia (fără colțul de NE) sau Muntenia erau veritabile *terra deserta*. Am atras atenția, cu alte ocazii, că raritatea așezărilor – posibil de surprins arheologic, adică temeinice și durabile – este nu atât semnul declinului demografic, cât al fluidității locuirii, sub influența stilului de viață nomad (Teodor E 2001, Concluzii, p. 255; Teodor E 2004b, 409-410; o dezbatere similară, deși vizând ușor altă epocă, în Teodor E 2004a, 24-25).

⁹² Zaharia 1969; 1975.

⁹³ Harhoiu 1998, 83. Idem pentru distribuția pieselor de chihlimbar pe teritoriul României.

⁹⁴ Aici rezultatele acestui proiect se intersectează cu concluziile care se pot formula în urma derulării altor două proiecte de cercetare în parteneriat, Arhaeomet și Romarchaeomet, la care Muzeul Național de Istorie este parte. În cea de a III-a conferință Arhaeomet (Curtea de Argeș, octombrie 2008) am prezentat o comunicare care sublinia, la modul cel mai categoric, superioritatea resurselor minerale ale meșterilor din *barbaricum*, prin comparație cu artefacte similare produse pe limes-ul dunărean în epoca imperiului târziu, în special spre sfârșitul perioadei. În concluzie, criza imperiului roman târziu nu este numai una militară și financiară (sau demografică, etc), ci și una de resurse, ca o consecință directă a politicilor „bizantine” (aici cu sensul peiorativ, nu cu cel cronologic).

⁹⁵ Generalizarea orientării V-E, marcând conversia majorității germanicilor la credința creștină de rit arian, dar și o redefinire a germanilor la nivel continental (de la „slugile” romanilor sau hunilor, la stăpân incontestabil, fapt reflectat de abundența armelor în morminte); un larg și interesant comentariu la Brather 2005, 159-168.

⁹⁶ Necropola a fost dezvelită integral în cadrul lucrărilor de arheologie preventivă prilejuite de Autostrada Transilvania, între 2004-2006. Ansamblul se află în pregătire pentru publicare. Datorez toate informațiile colegului și prietenului Ioan Stanciu, căruia îi mulțumesc pe această cale.

chihlimbar, distribuite în 9 morminte, cu o rată de distribuție de 1.78, și ea obișnuită pentru culturile anterioare sau contemporane de la Dunărea de Jos. Dacă ținem cont însă că aproape 90% dintre morminte sunt jefuite (iar pe lotul în speță doar două morminte din cele 9 nu sunt jefuite), putem presupune că jefuitorii au recuperat o parte din acestea, iar numele ar putea fi mai mari.

Descoperiri similare au fost realizate în toate necropolele gepidice cercetate mai asiduu, așa cum este ilustrat de necropola de la Hódmezővásárhely-Kishomok⁹⁷. Tipurile de mărgelă de chihlimbar de acolo sunt cele obișnuite și la Dunărea de Jos, respectiv cele mai mult sau mai puțin sferice sau inelare, de mărimi diferite, dar și un model bitronconic fără fațete (modelul cu fațete apare mai ales pe mărgelă din sticlă). Câteva aspecte diferite atrag atenția în cazul acestei necropole gepidice de pe Tisa. Primul este apariția chihlimbarului în contexte masculine, precum o mărgelă care făcea parte din sistemul de curele pentru susținerea spadei (M. 77), sau o mărgelă discoidală plată apărută în asociere cu o geantă, probabil de la sistemul de închidere (M. 82), urmând moda instalată în vremea hunilor.

Un al doilea element de atenție îl solicită apariția unor mărgelă finisate împreună cu mărgelă în *curs de finisare* (M. 74, fată), ceea ce indică faptul că chihlimbarul se putea exporta în stare brută; acesta pare chiar cazul general, existând multe indicii în acest sens⁹⁸. Această observație va deveni relevantă atunci când vom discuta rezultatele analizelor de laborator.

Un al treilea element care intrigă este apariția unei statuete de chihlimbar, reprezentând, în opinia autorilor, un cap de negru [ilustrație], găsit într-un mormânt de femeie (M. 37). Descoperiri de acest fel sunt foarte rare, mai ales pentru perioada târzie, motiv să ne oprim puțin asupra cazului. Singura descoperire similară pe care o cunosc în acest moment se referă la un bust găsit într-un mormânt din Colchester (Anglia), într-un context arheologic mai degrabă neclar⁹⁹. Piesa din Britannia, dincolo de diferențele ușor sesizabile (lipsa umerilor pentru exemplarul gepidic, ca și lipsa coafurii), este foarte apropiată tipologic, inclusiv prezumția reprezentării unui negru, dar dimensiunile sunt similare (exemplarul de pe Tisa are 1.3 cm înălțime, cel din Colchester are 1.9 cm, dar dacă scadem coafura și bustul – rămânem cu o reprezentare de mărime identică); o altă diferență ar fi că exemplarul din Insulă are gaură de atârnare, iar cel de pe Tisa – nu (ceea ce poate ridica întrebarea întrebuițării). Arheologii britanici, lipsiți de un context

⁹⁷ Bonà, Nagy 2002, 118-120.

⁹⁸ Statuetele romane din chihlimbar, mai frecvente spre sfârșitul veacului I și în prima parte a veacului II, erau lucrate în centre de excelență romane, precum Aquileia (Mitten 1967); și pe teritoriul României astfel de descoperiri sunt rare, precum inelul de la Micia, păstrat astăzi la Cluj, sau statueta cu Apollo în carul solar, de la Roșia Montană, și sunt corelate veacului II. În mormintele saxone (sec. V-VI) mărgelăle sunt relativ multe, dar puține au o formă anume, fiind aproape „brute” (Wessex Archaeology 2004, p. 9 a versiunii de popularizare în format pdf; piese similare se pot găsi pe motorul de căutare în patrimoniul British Museum, la http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database.aspx). Într-un complex funerar de la Beroe erau numai mărgelăle mari, colțuroase (mormântul A93). Toate aceste cazuri probează exportul de chihlimbar, din zonele de culegere, în stare neprelucrată.

⁹⁹ Henig 1984, 245, fig. 4 (vezi în acest raport Anexa 3, fig. 5)

arheologic clar¹⁰⁰, tind să dateze piesa într-un orizont cultural timpuriu, pe baza unor statuete reprezentând negrii (din alte materiale), cât și pe baza rarității extreme a chihlimbarului în secolele III-IV. Contextul din câmpia Tisei este însă unul foarte clar, de secol VI, așa încât probabil ar trebui să ne întrebăm dacă piesa din Colchester ar putea fi – sau nu – de epocă saxonă. Morfologia generală a piesei, realizată dintr-un lob mic superior și un lob mare inferior (fără a mai socoti bustul), cât și modul de realizare a găurii de atârnare, la îmbinarea celor doi lobi, ne poate face să uităm comparațiile dintre nasul “negrului” și un phalus, uzate de Henig, și să ne amintim de mult mai modestele “amulete” de chihlimbar de la Beroe, care au o structură generală asemănătoare. Am putea, iarăși, să reflectăm dacă reprezentarea umană (mai ales cea din Colchester) ar putea – sau nu – să fie portretizarea unei alte rase, cea mongolă, de exemplu (chiar și cu detaliul capului deformat).

Amuletele de chihlimbar ne fac deocamdată probleme de “circulație”. Ele se găsesc la Marea Baltică în cursul veacului III¹⁰¹, mai ales, dar le regăsim, în cantități semnificative, în Dobrogea romană¹⁰², cel mai probabil în cursul veacului V, însă legătura teritorială și cronologică dintre cele două zone este mai greu de conturat. Alte câteva piese se cunosc din Anglia¹⁰³ (Anexa 3, fig. 5), Ungaria de nord sau Slovacia, datate în sec. IV, sau IV-V¹⁰⁴. Un alt exemplar provine din Mödling (Niederösterreich)¹⁰⁵, dintr-un mormânt de sec. V. Înspre răsărit, astfel de piese provin de la Lazuri¹⁰⁶ (jud. Satu Mare – vezi Anexa 3, fig. 8) și din necropola de la Fântânele-Rât (jud. Bistrița Năsăud)¹⁰⁷, ambele cu datare probabil tot la sfârșitul veacului IV.

Așa cum am mai spus, acest gen de pandantiv-amuletă nu a fost încă identificat în cultura Cerneahov, pentru descoperiri care se datează până spre sfârșitul veacului IV, situație care sugerează faptul că, în ciuda originii nordice a goșilor, în ciuda unui „istoric” al dominației gotice asupra țărmurilor baltice, și în ciuda unei geografii proxime, principalul canal de vehiculare a chihlimbarului și a modelelor de prelucrare nu este unul est-european (pe Bug, de exemplu), ci pe vechiul și consacratul „drum al chihlimbarului”. Singura analogie formală cu aceste amulete, în perimetrul culturii Cerneahov, poate fi sugerată în privința așa-numitelor pandative-căldărușă, de bronz, dar mai ales de fier, tot

¹⁰⁰ În mormânt există monede romane de secol II și III, dar și un fals după o monedă de la Claudius (Henig 1984, 244-245).

¹⁰¹ Kulakov 2005, passim.

¹⁰² Nu numai la Beroe. În baza de date Romanit există deja piese de acest fel, mai multe, din necropolele de la Tomis și Callatis.

¹⁰³ Henig 1984, 244, mormânt datat, indirect (sic! cu moneda unui mormânt alăturat; nu e vorba despre o suprapunere!), cu monedă de la Constantin cel mare.

¹⁰⁴ Informații Iona Stanciu, căruia îi mulțumesc pentru cooperare.

¹⁰⁵ Attila 2007, 167.

¹⁰⁶ Stanciu 1995, pl. 25/8 – un „subtip” care lipsește la Dunărea de Jos. Piesa – rarissim – provine din așezare, din păcate nu dintr-un complex, ci din strat; acest nivel de așezare este datat de autor cel mai târziu la sfârșitul veacului IV.

¹⁰⁷ Marinescu, Gaiu 1989, fig. 6B aparținând M.11 și fig. 8B/1, aparținând M.16.

de origine nordică (cultura Przeworsk, sec. II-III)¹⁰⁸; nu este exclus ca funcția magică și rituală a acestor pandantive să fie identică, ceea ce ar explica mai bine absența pieselor de chihlimbar de acest tip din cimitirele culturii Cerneahov.

Revenind la situația necropolelor gepidice, atât de bogate în chihlimbar, cel puțin în comparație cu atâtea alte teritorii ale Europei, s-a observat că regatul gepidic căpătase un soi de monopol al schimburilor de prestigiu cu Scandinavia sau din teritoriile baltice, cel puțin pentru Europa centrală, și că puține astfel de produse – între care se numărau și piese metalice de preț – păraseau zona Tisei. Frecvența mare a pieselor de chihlimbar din lungul Tise subliniază rivalitățile crâncene cu vecinii, longobarzilor – aflați imediat dincolo de Dunăre – fiindu-le practic oprit accesul la unul dintre simbolurile puterii¹⁰⁹. Situația sugerează clar că cel puțin o parte a „drumului chihlimbarului” își schimbase ruta, cel puțin în zona fostului releu de la Carnuntum (altfel – longobarzii ar fi fost principalii beneficiari!), fiind deviat mult spre est. Astfel, schimbarea rutei chihlimbarului, în conjuncție cu relațiile încordate, când nu sângeroase, între gepizi și vecini¹¹⁰, produc întreruperea aprovizionării cu chihlimbar nu numai în statul longobard din Transdanubia, dar și în Scythia Minor. Intrarea comerțului cu chihlimbar pe mâna gepizilor poate fi atestată și indirect, prin situația arheologică înregistrată în chiar teritoriile balților. Gelozia gepidă pare să fi pricinat serios și comercianților de chihlimbar, fiindcă piața a fost restrânsă prin voința arbitrară a germanilor. Volumul de monedă de aur romană înregistrată în perioada 491-565 este la un nivel net inferior celui înregistrat în plină perioadă hunică (395-453)¹¹¹. Arheologii lituanieni remarcă faptul abundența de produse de import mediteraneene, anterioară jumătății veacului V, are drept contra-parte relativa sărăcie a pieselor de chihlimbar în necropolele de la Marea Baltică, iar că după această dată numărul pieselor de chihlimbar crește, dar al importurilor scade¹¹², cele două fiind într-o relație de proporție inversă; se pare că acest efect este rezultatul scăderii cererii comerciale, inclusiv deprecierea mult râvnitei rășini.

După 565 circulația monedei romane spre țărmurile Mării Baltice intră în colaps, ceea ce este extrem de semnificativ, în condițiile în care Imperiul Roman a plătit avarilor, cel puțin până spre sfârșitul veacului, sume fabuloase, în contul tributului care ar fi trebuit să-i ferească cetățenii de război¹¹³. Noua situație creată înseamnă, simplu, că noii stăpâni ai bazinului mijlociu al Dunării nu au mai găsit de cuvință să cheltuiască bani pe așa ceva; după cum deja am mai spus – turanicii nu au nici un fel de apreciere pentru chihlimbar, materie necunoscută și practic inaccesibilă în pustiurile eurasiatice. Curios, poate, mărgele de chihlimbar continuă să se mai găsească în necropole pentru perioada khaganatului timpuriu (567-670), însă studiile dedicate chihlimbarului acestei perioade sugerează că el definește supraviețuirea – pentru o perioadă limitată – a etniei gepide în

¹⁰⁸ Diaconu 1965, 94-95, 117; contra Vornic 2006, care susține existența lor în complexe dacice sau sarmatice din La Tène-ul final.

¹⁰⁹ Curta 2006, 170-172.

¹¹⁰ Teodor E 2002.

¹¹¹ Harhoiu 1998, harta de la pl. 130.

¹¹² Jovaisa 2001. Interesant de observat, în jur de 450 datează și ultimele depozite de chihlimbar găsite pe „drumul chihlimbarului” (Curta 2006, 172, cu nota 10 pentru bibliografie).

¹¹³ Teodor E 2003.

conglomeratul avar¹¹⁴. De altfel, este puțin probabil să mai fi avut loc noi importuri de material, obiectele găsite în mormintele gepidice târzii – de altfel considerabil mai puține – fiind pur și simplu *avere de familie*¹¹⁵.

Urmează o lungă perioadă de timp în care străvechiul simbol al soarelui și al vieții, protectorul femeilor și copiilor, nu va mai face obiectul venerației sau posesiei. Pentru mai multe veacuri Dunărea mijlocie și inferioară va fi sub dominația autoritară a neamurilor cu origine nomadă eurasiatică, care a demonstrat o evidentă lipsă de receptivitate. Nu putem exclude ca descoperiri de acest gen să apară; conform unor relatări – neverificate și greu de verificat – în necropolele alba-iuliene de secol IX-X ar fi apărut *mai multe* morminte cu chihlibar¹¹⁶. Chiar de ar fi așa, semnificația acestor piese de chihlimbar nu ar fi una de penetrare a acestei pietre semiprețioase în mentalul indiferent al turcicilor, ci o mărturie a legăturilor privilegiate ale Albei Iulia cu Bizanțul, bine cunoscute istoricilor, de altfel.

¹¹⁴ Tóth, Horváth 1992.

¹¹⁵ Un astfel de colier există și în patrimoniul Muzeului Național de Istorie (inv. 84879), provenind din necropola de la Noșlac, parte a complexului cultural gepidic târziu.

¹¹⁶ Este vorba despre legendarul arheolog Mihai Blejan, pe care nu l-am putut convinge de a-și împărtăși descoperirile – nepublicate – proiectului Romanit.